

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАДИМА ГЕТЬМАНА
Навчально-науковий інститут
«Юридичний інститут КНЕУ ім. В. Гетьмана»
Кафедра публічного та міжнародного права**

ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНА ПРОГРАМА «МІЖНАРОДНЕ ПРАВО»
галузь знань 29 «Міжнародні відносини»
спеціальність 293 «Міжнародне право»

Форма навчання: очна (денна)

КВАЛІФІКАЦІЙНА БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА
на тему:

**«ЮРИДИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ
(SUI GENERIS) ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ»**

здобувачки Макарчук Яни Віталіївни

_____ (підпис)

Науковий керівник –
кандидат юридичних наук, доцент Галіахметов Ігор Абзалович

_____ (підпис)

**Робота допущена до захисту перед Екзаменаційною комісією
з атестації здобувачів вищої освіти (ЕК)**

Завідувач кафедри публічного та міжнародного права,
доктор юридичних наук, професор Кузьменко О. В.

_____ (підпис)

Київ 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ЗМІСТОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЯК ОРГАНІЗАЦІЇ SUI GENERIS	7
1.1. Юридична природа та функціонування права Європейського Союзу	7
1.2. Принципи права Європейського Союзу	14
1.3. Сутність джерел права Європейського Союзу	21
РОЗДІЛ 2. ПРАВО ЄС ТА ПРАВОВІ СИСТЕМИ ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ: СПІВВІДНОШЕННЯ ТА ВЗАЄМОДІЯ	28
2.1. Співвідношення права Європейського Союзу з національним правом його держав-членів	28
2.2. Механізм взаємодії права Європейського Союзу та правових систем його держав-членів	39
ВИСНОВКИ	47
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	51
ДОДАТКИ	59

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Тема дослідження «Юридичні характеристики права Європейського Союзу (*sui generis*) та національного права держав-членів» залишається актуальною і важливою в контексті сучасного права Європейського Союзу (ЄС) та його відносин з національними правовими системами держав-членів.

Право Європейського Союзу є унікальним та відрізняється від національного права країн-членів. Система ЄС є «*sui generis*», тобто унікальною та самобутньою. Дослідження юридичних характеристик цього права дозволяє краще зрозуміти його специфіку, особливості та взаємозв'язок з національними правовими системами.

Право Європейського Союзу відрізняється від традиційних міжнародних правових систем та національних правових систем. Це специфічна система, яка має свої власні принципи, інститути та процедури. З утворенням Європейського Союзу виникає необхідність визначення відносин між правом ЄС та національними правовими системами держав-членів. Ця взаємодія має різні аспекти, включаючи пріоритетність права Європейського Союзу над національним правом у випадку конфлікту, процедури трансформації та інкорпорації права ЄС у національне законодавство.

Важливо розуміти, як право ЄС і національне право взаємодіють у контексті різних правових питань, таких як конституційність, громадянські права, трудове законодавство, та інші. З розвитком Європейського Союзу та розширенням його компетенцій виникають нові правові проблеми, які потребують аналізу і вирішення. Дослідження юридичних характеристик права ЄС та національного права держав-членів може мати практичні наслідки для правової практики та реформ у ЄС та національних правових системах.

Судові органи, зокрема Європейський Суд і національні суди, грають важливу роль у тлумаченні та застосуванні права ЄС та національного права. Дослідження цієї теми допомагає краще зрозуміти роль судів у вирішенні правових спорів.

Тож дослідження юридичних аспектів взаємодії між правом ЄС та національними правовими системами все ще є актуальною та важливою темою для аналізу і обговорення.

Проблемам юридичної природи права Європейського Союзу та його місця у своїх дослідженнях приділяли увагу багато вчених, зокрема: О. Андрійчук, Е. Брюна, Г. де Бурка, М. Баймуратов, М. Буроменський, А. Вакуленко, М. Гнатовський, І. Гриценко, І. Грицяк, Г. Дейвіс, В. Денисов, С. Добрянський, А. Довгерт, М. Жюльєн, В. Забігайло, Л. Ентін, П. Калініченко, А. Капустін, С. Кашкін, В. Кернз, П. Кобец, А. Колодій, В. Копійка, М. Корольов, І. Кравчук, Х. Краснова, П. Крейг, О. Кресін, Е. Кробі, К. Лінартс, Д. Лук'янов, З. Макаруха, М. Микієвич, О. Москаленко, В. Муравйов, П. Нуффел, Н. Оніщенко, В. Опришко, А. Омельченко, О. Петришина, Р. Петров, С. Погребняк, П. Рабінович, С. Селіверстов, А. Слейтер, А. Татам, Л. Тимченко, Б. Топорнін, Н. Ушаков, А. Фастовець, В. Форманюк, Ю. Шемшученко, Ю. Юмашев, І. Яворська, І. Яковюк, та багато інших.

Метою кваліфікаційної бакалаврської роботи є аналіз юридичних характеристик права Європейського Союзу (*sui generis*) та національного права його держав-членів.

Завдання дослідження пов'язані із метою та полягають у наступному:

- дослідити юридичну природу та функціонування права Європейського Союзу;
- визначити принципи права Європейського Союзу;
- охарактеризувати сутність джерел права Європейського Союзу;
- проаналізувати співвідношення права Європейського Союзу з національним правом держав-членів;

- з'ясувати механізм взаємодії права Європейського Союзу та правових систем держав-членів.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, пов'язані із регулюванням інтеграційним правом Європейського Союзу та національним правом його держав-членів.

Предметом дослідження є змістова характеристика права Європейського Союзу (*sui generis*) та національного права його держав-членів.

Методологічну основу становить широкий спектр філософсько-світоглядних принципів, методів і підходів, загальнонаукових та спеціально-наукових методів пізнання, обраних враховуючи поставлену мету, визначені завдання та об'єкт дослідження, що дали можливість проаналізувати предмет дослідження, зокрема, з'ясувати особливості правових засад регулювання і сучасної практики захисту основоположних прав у Європейському Союзі. При обґрунтуванні теоретичних висновків дисертації авторка керувалася положеннями загальної теорії права, теорії та практики міжнародного права, концептуальними засадами права Європейського Союзу. Методом історичного аналізу досліджено етапи розвитку та формування правового регулювання правових відносин у Європейському Союзі (підрозділи 1.1–1.3).

Широко використовувався діалектичний метод, зокрема, при аналізі законодавства ЄС та практики його (підрозділи 1.3, 2.1). За допомогою методу аналізу та синтезу право Європейського Союзу та право національних держав-членів проаналізовано шляхом вивчення властивостей його окремих частин та узагальнення їх в єдине ціле (підрозділи 2.1–2.2). Порівняльний метод було покладено в основу аналізу співвідношення права Європейського Союзу з національним правом держав-членів (розділ 2).

Переважно ці та інші методи наукового дослідження застосовано в їхньому взаємозв'язку.

Практичне значення одержаних результатів. Отримані результати щодо юридичних характеристик права Європейського Союзу (ЄС) і

національного права держав-членів можуть мати значення для різних сфер діяльності, включаючи:

- розуміння юридичних характеристик права ЄС та національного права може бути корисним для суддів, юристів та інших учасників правової системи при вирішенні спорів, що стосуються європейського та національного права.

- юридичні характеристики права ЄС та національного права є предметом вивчення в академічних установах та дослідницьких центрах. Розуміння цих аспектів допомагає покращити освіту та наукові дослідження в галузі європейського права.

- знання про юридичні характеристики права ЄС дозволяє громадянам користуватися своїми правами на рівних умовах у всіх країнах-членах ЄС. Це включає право на свободу пересування, працю, бізнес та інші аспекти життя.

Структура роботи. Бакалаврська робота складається зі вступу, двох розділів та п'яти підрозділів до них, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 60.

РОЗДІЛ 1. ЗМІСТОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЯК ОРГАНІЗАЦІЇ SUI GENERIS

1.1. Юридична природа та функціонування права Європейського Союзу

Європейський Союз має власну юридичну систему, яка складається з основних договорів, законів ЄС, рішень судів та інших правових актів. Дослідження юридичної природи цієї системи може допомогти краще зрозуміти, як вона функціонує та які механізми контролю застосовуються. Право ЄС має прямий вплив на національне законодавство країн-членів. Дослідження юридичної природи права ЄС може розкрити, які механізми використовуються для транспонування європейського права в національне законодавство та як це впливає на правову систему кожної країни-члена.

Європейський Союз завжди був предметом численних дискусій і дебатів щодо його природи, статусу на міжнародній арені та майбутнього розвитку європейської інтеграції в цьому союзі. Дотепер існують труднощі у визначенні правової природи Європейського Союзу, які виникають з наступних аспектів. По-перше, Європейський Союз об'єднує кілька незалежних організацій зі спільними органами управління; по-друге, має міжнародну правосуб'єктність; по-третє, існує субординація між його інтеграційними утвореннями, оскільки основою Європейського Союзу є Європейське співтовариство, доповнене Спільною зовнішньою політикою та політикою безпеки, а також співробітництвом у сфері правопорядку та правосуддя у кримінальних справах [1, ст. 590]. Сучасна правова наука висунула такі основні теорії щодо правової природи ЄС: Союз як особливий тип міжнародної міжурядової організації [2, с. 89–95]; специфічне міждержавне утворення, засноване на принципах конфедерації чи федерації [2, с. 73–88; 10]; наднаціональне міждержавне об'єднання [3]; організація *sui generis* [4]; міждержавне об'єднання, яке нині використовує імперські принципи [5].

Деякі автори, зокрема Н. М. Ушаков, розглядають Європейський Союз як конфедерацію, тоді як інші, такі як М. Л. Костенко та Ю. М. Юмашев, вважають його міжнародною організацією. Існують прихильники такого підходу, як Р. А. Каламкарян і А. Я. Капустин, які вважають, що ЄС має особливий правовий статус, відмінний від традиційних міжнародних об'єднань. Ці думки базуються на тому, що легітимність ЄС має дві складові: волю держав-членів та громадян Європейського Союзу. Важливість останньої складової постійно зростає завдяки посиленню усвідомлення європейської ідентичності громадянами ЄС та формуванню європейського політичного простору. Цей підхід має не лише політичні, а й правові підстави. У Договорі про ЄС чітко визначено, що він має стати «як ніколи тісним союзом між народами Європи» (ст. 1) [1, с. 590].

Виникнення правового порядку Європейського Союзу породило низку питань, пов'язаних із визначенням форм і механізмів його взаємодії з міжнародним правом. Наприклад, як взаємодіють принципи верховенства права Європейських Співтовариств з принципами і нормами міжнародного права, яке місце займають міжнародні договори в системі джерел права Європейського Союзу тощо. Тут важливо врахувати позицію Суду Європейських Співтовариств, який зазначив, що міжнародні договори, учасниками яких є Європейські Співтовариства, стають частиною системи європейського права [6, с. 103].

У цьому тексті йдеться про правові акти, укладені в рамках Європейського Союзу та Європейських Співтовариств на основі установчих договорів. Незважаючи на те, що вони подібні до міжнародних договорів, їх слід розглядати як внутрішньодержавні правові акти [7, с. 42].

У цьому контексті доцільно говорити про міжнародні договори з третіми країнами (країнами, що не є членами Європейського Союзу), міжнародними організаціями, а також інші міжнародні договори Європейського Союзу, які виходять за рамки його установчих договорів і регулюються відповідні міжнародні конвенції (зокрема, Віденська конвенція про права міжнародних договорів (1969 р.)), тобто ті договори, на які поширюється дія міжнародного

права. Однак важливо зазначити, що право Європейських Співтовариств укладати міжнародні договори та угоди сформульовано в Договорі про заснування Європейського Співтовариства. Відповідно до його статті 300, «...у всіх випадках, коли положення Договору про Європейський Союз передбачають підписання угоди між Співтовариством та однією або кількома державами чи міжнародними організаціями, Комісія надсилає рекомендації Раді, які уповноважують її розпочати переговори. Ці переговори проводяться Комісією, яка повинна консулюватися зі спеціальними комітетами, призначеними Радою для надання їй допомоги у виконанні цього завдання, і в рамках директив, надісланих Радою».

При розгляді проблеми співвідношення права Європейського Союзу та міжнародного права велике значення має питання про долю міжнародних зобов'язань, які були укладені державами-членами до їх вступу до Європейських Співтовариств та Європейського Союзу. Відповідь на це питання міститься в статті Договору про заснування Європейського Співтовариства, в якій зазначено, що «...права та обов'язки, що випливають з договорів, укладених до 1 січня 1958 року, а для нових членів Співдружності - до дати їх приєднання, між однією чи декількома державами-членами, з одного боку, та однією чи кількома третіми державами, з іншого, не регулюються положеннями чинного Договору». У результаті міжнародні зобов'язання, укладені державами до вступу до Європейського Союзу, залишаються чинними та підлягають використанню, що повністю відповідає одному із загальних принципів міжнародного права [8, с. 6].

На практиці можуть виникати ситуації, коли положення раніше укладеної міжнародної угоди можуть бути несумісними з положеннями права Співтовариства. У таких випадках країни-члени повинні вжити всіх необхідних заходів для вирішення розбіжностей. Зазвичай країни-члени надають допомогу одна одній у цьому питанні та можуть, у разі потреби, виробити спільну позицію [9, с. 287]. Рішення Суду Європейських Співтовариств підтверджують, що загальний принцип міжнародного права, який передбачає «використання

договорів» у рамках права Європейського Союзу, має дотримуватися. Крім того, Суд підтвердив обов'язковість для Європейських співтовариств резолюцій, прийнятих інституціями, створеними на основі угод про асоціацію, якщо така обов'язковість передбачена в установчих актах цих асоціацій. Зовнішня діяльність Європейського Союзу яскраво демонструє значний вплив укладених його суб'єктами міжнародних договорів на формування та вдосконалення права Європейського Союзу. Ці договори включають договори, укладені Європейськими Співтовариствами з третіми країнами або міжнародними організаціями [10, с. 216].

Також важливо мати чіткий механізм правового забезпечення переговорного процесу. Порядок прийняття таких міжнародних договорів передбачає, що питання про їх укладення розглядається Комісією та підлягає розгляду Радою кваліфікованою більшістю голосів. Переговори проводяться безпосередньо Комісією, яка повинна виконувати директиви Ради та інформувати Європейський Парламент про хід переговорів. Рішення про підписання договору приймає Рада за поданням Комісії [11, с. 89].

Що стосується угод про асоціацію, які передбачені Договором про Європейський Союз, то вони можуть бути ухвалені лише на основі одноголосного рішення членів Ради. Однак перед затвердженням угоди очікуються консультації з Європейським парламентом, і зазвичай необхідний позитивний висновок відповідного органу. Загалом, важливість конкретного договору для Співтовариства визначається застосуванням різних процедур голосування, які впливають на його результат. Наприклад, відмова Європарламенту надати позитивний висновок ускладнює виконання угоди [12, с. 373].

У разі виникнення сумнівів щодо відповідності міжнародного договору, який підлягає затвердженню установчим нормативно-правовим актом Європейського Союзу, зазначені суб'єкти можуть звернутися до Суду Європейських Співтовариств. Рішення Суду є остаточним і має обов'язкову

юридичну силу, за винятком питань, що відносяться до прямої компетенції Європейського Союзу. У разі встановлення судом невідповідності необхідно внести відповідні зміни до установчого правового акта в порядку, визначеному Договором про Європейський Союз. Окрему категорію міжнародних договорів становлять так звані «змішані» договори, які охоплюють відносини у сфері компетенції як Співтовариства, так і його держав-учасниць [13, с. 151].

До таких угод можна віднести, наприклад, Угоду про партнерство та співробітництво між Європейським Союзом та Україною, яка була підписана 16 червня 1994 р. Ця угода, крім того, встановила партнерство між Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами, з одного боку, та Україна, з іншого. Особливістю цих договорів є те, що їх сторонами у відносинах з третіми країнами або міжнародними організаціями є як Європейські співтовариства, так і країни-члени. Для того, щоб такі угоди набули чинності, необхідна не тільки згода Ради, а й їх ратифікація всіма державами-членами. Враховуючи складність і тривалість цієї процедури, установчі правові акти Європейського Союзу передбачають можливість дострокового набрання чинності такими договорами за рішенням Ради (але в межах виключної компетенції Європейських Співтовариств) [14, с. 29-30].

Зазначене рішення приймається Радою кваліфікованою більшістю голосів за рекомендацією Комісії. Так, 1 червня 1995 р. між Україною та Європейським Союзом було підписано Тимчасову угоду, яка включала більшість положень Угоди про партнерство та співробітництво (1994 р.), зокрема ті, що стосувалися доступу товарів на ринок, конкуренції та суперечок. дозвіл. Щоб уникнути порушення встановленого порядку, з Тимчасової угоди виключено розділи, що стосуються політичного діалогу, економічного співробітництва та інвестицій, які потребували ратифікації парламентами країн-членів Європейського Союзу. Норми і принципи, закріплені в зазначених категоріях міжнародних договорів, стають невід'ємною частиною права цього інтеграційного об'єднання. Варто також зазначити, що цим договорам відводиться роль і місце, характерні для

держав з моністичною системою, згідно з якою міжнародне і внутрішньодержавне, національне право є частинами єдиної правової системи. У моністичній теорії права існують дві точки зору: перша наголошує на домінуванні міжнародного права над національним, внутрішнім правом, а друга надає перевагу внутрішньому праву над міжнародним [15, с. 38]. У цьому контексті для інкорпорації міжнародних договорів такого роду в правову систему Європейського Союзу не потрібно приймати жодних спеціальних актів [16, с. 261].

В ієрархії такої системи вони розташовані безпосередньо після установчих договорів, і їх положення мають пряму юридичну силу, так що навіть судове застосування таких угод не потребує прийняття будь-яких додаткових нормативних актів. Однак можуть виникати окремі труднощі з міжнародними угодами, які укладаються державами-членами, але мають правові наслідки, які можуть впливати на інтереси Європейського Союзу. Щодо можливості укладення таких договорів, Договір про заснування Європейського Співтовариства зобов'язує держави-члени утримуватися від будь-яких дій (насамперед підписання угод), які можуть загрожувати досягненню цілей Європейського Союзу [17, с. 93].

Саме так право Європейського Союзу рекомендує діяти, коли неможливе укладання міжнародних договорів, що можуть впливати на інтереси Європейських Співтовариств і Європейського Союзу. Проблем не виникає із використанням цих міжнародних договорів як джерела права Європейського Союзу, якщо саме це інтеграційне об'єднання надає дозвіл на укладання угод в питаннях, що стосуються їхньої юрисдикції, або у випадку, коли Суд Європейських Співтовариств визнає юридичне значення такого акта. Це особливо стосується міжнародних багатосторонніх договорів, у яких Європейські Співтовариства не можуть брати участь через певні формальні перешкоди [18, с. 9].

У такому випадку окремі держави-члени можуть бути делеговані для виконання функцій представництва Європейського Союзу в зазначених міжнародних організаціях. Якщо лише частина членів Європейського Союзу бере участь у міжнародній організації або конференції, то вони зобов'язані представляти та захищати спільні інтереси членів цього об'єднання. У такому випадку спільна позиція держав-членів у міжнародній організації висловлюється через представника держави-головуючої в Раді.

Для уточнення визначення Європейського Союзу важливо також проаналізувати основні цілі його діяльності. Зокрема, у статті 3 Лісабонського договору визначені наступні цілі ЄС у межах внутрішньої організації:

- сприяти забезпеченню миру та добробуту громадян;
- забезпечити свободу, безпеку та справедливість без внутрішніх кордонів;
- підтримувати сталий розвиток Європи, рівність та соціальну справедливість на основі збалансованого економічного зростання та стабільності цін, а також висококонкурентоспроможної ринкової економіки з повною зайнятістю та соціальним прогресом;
- створити економічний союз з євро як національною валютою;
- захищати та поліпшувати якість навколишнього середовища;
- сприяти науково-технічному прогресу;
- створити внутрішній ринок;
- боротися з соціальною ізоляцією та дискримінацією;
- сприяти соціальній справедливості, рівності між жінками та чоловіками та захищати права дитини;
- зміцнювати економічну, соціальну та територіальну єдність між державами-членами ЄС;
- поважати різноманіття культури та мов держав;
- забезпечувати сталий розвиток, мир та безпеку у світі [19].

Щодо цілей Європейського Союзу на міжнародному рівні, вони полягають у:

- підтримці та просуванні власних цінностей та інтересів;
- сприянні миру, безпеці та сталому розвитку світу;
- підтримці солідарності та взаємної поваги між націями;
- розвитку вільної та чесної торгівлі, боротьбі з бідністю, захисту прав людини та дотриманні міжнародного права [20].

Крім того, стаття 3 Лісабонського договору визначає основні цінності, які лежать в основі функціонування Європейського Союзу:

1. Канон.
2. Людська гідність: її потрібно поважати та захищати, оскільки є недоторканною.
3. Свобода: громадянам ЄС гарантується право на вільне пересування та проживання у межах Альянсу.
4. Демократія: Євросоюз діє на засадах представницької демократії. Кожен повнолітній громадянин ЄС має право висуватися кандидатом та голосувати під час виборів до Європейського Парламенту.
5. Рівність: усі громадяни ЄС мають рівні права перед законом. Принцип гендерної рівності є основою політики ЄС та є важливою частиною європейської інтеграції.
6. Верховенство права: функціонування Євросоюзу ґрунтується на верховенстві права та визначається договорами. Забезпечення верховенства права в ЄС здійснюється за допомогою Суду Європейського Союзу.
7. Права людини: визначені у Хартії Європейського Союзу з прав людини.[21].

Юридична природа права ЄС відображається в структурі інституцій Союзу, таких як Європейська Комісія, Європейський Парламент, Рада Європейського Союзу, Європейський Суд та інші. Інституційна структура Європейського Союзу відображає його складну юридичну природу та роль у формуванні та захисті прав та інтересів своїх членів. Кожна з інституцій має свої

власні функції та компетенції, що сприяє забезпеченню ефективності та демократичності в прийнятті рішень на рівні ЄС.

Європейська Комісія відповідає за забезпечення виконання законів ЄС та представляє загальні інтереси Союзу. Вона має право ініціювати законодавчі пропозиції та виконує виконавчі функції.

Європейський Парламент є органом, у якому представлені інтереси громадян ЄС. Він бере участь у законодавчому процесі, здійснює контроль за роботою інших інституцій та затверджує бюджет Союзу.

Рада Європейського Союзу складається з представників урядів країн-членів та відіграє роль у прийнятті законів ЄС та розвитку загальної політики Союзу. Вона також має координувати політику та реагувати на виклики, з якими стикається ЄС. Європейський Суд відповідає за розгляд справ, пов'язаних з тлумаченням та застосуванням законодавства ЄС. Він забезпечує дотримання права в рамках Союзу та розвиває юридичну практику, що стосується прав людини та економічних питань.

Ці інституції спільно формують систему прийняття рішень в ЄС, що ґрунтується на принципах демократії, прозорості та верховенства права. Їх структура та взаємодія відображають складну юридичну природу Європейського Союзу і визначають спосіб функціонування та розвитку цього міжнародного об'єднання.

Враховуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що Європейський Союз є результатом складних міжнародних відносин і поєднує в собі риси двох видів державних союзів: міжнародної міжурядової організації і федерації. Ця унікальна спільнота поступово трансформується в новий тип державного утворення, який відрізняється від міжнародного та національного правопорядку. Таким чином, Союз представляє собою регіональну міжнародну організацію інтеграційного та наднаціонального характеру з вираженим федеративним потенціалом, членами якої є суверенні держави не лише в Європі, а й у світі,

оскільки такого рівня співробітництва не досягнуто в інших інтеграційних об'єднаннях.

1.2. Принципи права Європейського Союзу

Принципи права ЄС також важливі для забезпечення ефективної боротьби з корупцією, порушеннями прав та іншими формами недодержання закону в межах Союзу.

Вивчення принципів права Європейського Союзу допомагає краще розуміти вплив, який вони мають на національне законодавство країн-членів, і забезпечує консистентність правового простору в ЄС. Принципи права Європейського Союзу представляють собою основні нормативні принципи, на яких ґрунтується діяльність ЄС та його юридична система.

Стабільний розвиток Європейського Союзу передбачає забезпечення правової єдності, яка вимагає від держав-членів дотримання основних принципів функціонування ЄС та положень Конституційних актів ЄС (відповідно до Лісабонського договору), а також використання у своїй діяльності *acquis communautaire*. Принципи права ЄС – це загальні правила, які слід використовувати при тлумаченні права ЄС, вони включають принципи справедливості та захисту прав людини та можуть допомогти заповнити прогалини в законодавстві, зробити закони більш послідовними. Ці загальні принципи походять з різних джерел. Суд ЄС визначає їх як неписане право, зокрема загальні принципи міжнародного права та загальні правові принципи, які поділяють усі країни-члени ЄС.

В. Колесніченко у своєму визначенні зазначає, що принципи права Європейського Союзу – це керівні принципи, які чітко відображають основні характеристики та цінності, характерні для правової системи Європейського Союзу. Вони визначають конкретний зміст і загальну концептуальну

спрямованість правового регулювання суспільних відносин у межах інтеграційного об'єднання – Європейського Союзу. Ці принципи відрізняються різноманітністю за походженням (матеріальні джерела), за джерелами їх закріплення (формальні джерела), за змістом і за функціональним значенням [22, с. 16].

На думку С. Задорожної, існує проблема виділення загальноновизнаних принципів як окремої складової національного права та визнання їх пріоритету над національною правовою системою [23, с. 131].

Початкові договори Європейського Союзу не містили жодного захисту прав людини. Оскільки право Європейського Союзу прагнуло переважати над внутрішнім правом у сферах компетенції Європейського Союзу, необхідно було включити загальні принципи прав людини. Право ЄС сформувалося на стику міжнародного та національного права. Це особлива, унікальна правова система *sui generis*, яка поєднує правові інститути, принципи та механізми міжнародного та національного права. У справі 26/62 *Van Gend en Loos* Суд підтвердив, що «Співтовариство (Союз) створює новий правовий порядок у міжнародному праві, на користь якого держави обмежили свої суверенні права, хоча і в обмежених областях, і чий суб'єкти не лише держав-членів, а й їхніх громадян» [24].

Такий же підхід був визначений у справі 6/64 *Costa V. ENEL*, де було підкреслено: «На відміну від звичайних міжнародних договорів, Договір про заснування Європейського економічного співтовариства створив власну правову систему, яка... стала невід'ємною частиною правових систем держав-членів і з якими пов'язані їхні суди» [25].

Загалом у літературі зазначається, що загальні принципи права Європейського Союзу мають подвійне значення. По-перше, вони є основою для ефективного функціонування правової системи ЄС. По-друге, ці принципи сприяють усуненню численних прогалин у тлумаченні права ЄС. Суд ЄС у своїх рішеннях часто наголошує на особливому значенні загальних принципів права ЄС серед джерел права ЄС у вирішенні цих прогалин. Хоча формальне

закріплення принципів права ЄС покладається на правотворчі органи співтовариств, за відсутності належної діяльності з їхнього боку, СЄС має завдання надавати значення принципам права ЄС, забезпечувати їх дотримання та належне тлумачення. У справі *Parti ecologiste «Les Verts» проти Європейського парламенту* Суд ЄС дійшов висновку, що договори про заснування Європейських Співтовариств становлять своєрідну «конституційну хартію» ЄС, яку слід тлумачити та застосовувати таким чином, щоб не обов'язково відповідають загальним правилам тлумачення міжнародних договорів [26].

З цього самого рішення випливає принцип інституційного балансу, який передбачає, що як держави-члени, так і установи підлягають судовому контролю щодо відповідності вжитих ними заходів «конституційній хартії». Під час тлумачення закону Судом ЄС ефективнішим методом є порівняння правових систем держав-членів. Принципи права в основному належать до неписаного права, хоча вони містяться в рішеннях Суду ЄС, на які він часто посилається. Деякі з цих принципів частково відображені в договорах, на підставі яких функціонує Європейський Союз (наприклад, принципи субсидіарності та пропорційності, передбачені ст. 5 Договору про Європейський Союз), а також у протоколах до них (наприклад, Протокол (№ 2) щодо застосування принципів субсидіарності та пропорційності) [27]. Загальні принципи права Європейського Союзу науковці пропонують поділити на три групи. До першої категорії належать загальні принципи права, характерні для всіх або більшості правових систем держав-членів ЄС.

Наявність цих принципів відображено в статті 340 (2) Договору про функціонування Європейського Союзу, в якій зазначено, що у випадку позадоговірної відповідальності Союз, відповідно до загальних принципів, спільних для законодавства держави-члени, відшкодовує всі збитки, завдані їй установами або працівниками під час виконання ними своїх обов'язків. На практиці Суд неодноразово брав до уваги законодавство держав-членів ЄС при тлумаченні права ЄС. Такі загальні принципи права ЄС, як захист прав власності,

попереднє судове провадження, принцип «естoppel» були запозичені Судом ЄС із правових систем держав-членів ЄС. Однак варто зазначити, що Суд ЄС має право вибирати окремі принципи, властиві правовим системам держав-членів ЄС, з метою визнання їх загальними принципами права ЄС. Іншими словами, Суд ЄС може обрати та визнати будь-який принцип, характерний для правової системи будь-якої, навіть однієї країни-члена ЄС, як загальний принцип права ЄС. Крім того, зміст такого принципу в тому сенсі, в якому він використовується в окремій державі-члені ЄС, може відрізнитися від змісту, наданого йому Судом ЄС [27].

До другої категорії загальних принципів права ЄС належать принципи міжнародного права. Суд ЄС посилається на принципи міжнародного права, якщо вони є обов'язковими для держав-членів ЄС. Як і в попередньому випадку, Суд ЄС має виключну компетенцію визначати зміст принципів міжнародного права при визнанні їх загальними для правової системи ЄС. Лісабонський договір підкреслює роль принципів міжнародного права в правовій системі ЄС [8, с. 46].

Після набрання чинності Лісабонським договором стаття 3 (5) Договору про Європейський Союз була доповнена таким положенням: «У своїх відносинах зі світом Союз підтримує та поширює свої цінності та інтереси, сприяє захист своїх громадян, підтримує мир, безпеку та сталий розвиток планети, солідарність і взаємну повагу народів, викорінення бідності та захист прав людини, зокрема прав дитини. як суворе дотримання та розвиток міжнародного права, зокрема дотримання принципів Статуту ООН» [27].

У Хартії основних прав Європейського Союзу, яка набула обов'язкової сили після набрання чинності Лісабонського договору, зазначено, що «Європейський Союз заснований на неподільних і спільних цінностях — людській гідності, свободі, рівності, солідарності; на основі принципів демократії та верховенства права» [28]. Третя категорія загальних принципів

права ЄС включає принципи, закріплені в установчих договорах ЄС, такі як принцип субсидіарності та заборона дискримінації.

Право Європейського Союзу має наднаціональний характер, оскільки має вищу юридичну силу порівняно з національним правом держав-учасниць. Відповідно до принципу верховенства права ЄС будь-яка норма права Союзу, незалежно від форми її існування, має пріоритетну юридичну силу в національному правовому просторі кожної держави-члена, навіть перед будь-якою національною нормою. Цей принцип поширюється на будь-яку форму консолідації такої держави. Загальним принципом права ЄС є його впорядкованість і послідовність. Він повинен бути ясным, точним і передбачуваним у своєму застосуванні.

На думку О. Назаренка, основними принципами права ЄС є:

1) Збалансоване співвідношення між правом ЄС і національними правовими системами держав-членів (верховенство права ЄС над національним правом держав-членів, пряма дія права ЄС).

2) Механізми функціонування ЄС, які визначають порядок реалізації наданих йому повноважень (принципи пропорційності, субсидіарності тощо).

3) Спеціальні принципи права ЄС, що застосовуються в рамках окремих галузей або сфер правового регулювання в ЄС.

4) Загальні принципи права ЄС – це керівні принципи правового регулювання, які діють в усіх сферах компетенції ЄС і є характерними для демократичних правових систем [29, с. 243].

Розглянемо основні принципи права ЄС докладніше. Принцип правової визначеності полягає в тому, що застосування права в конкретній ситуації має бути передбачуваним. Це означає, що влада має переконатися, що закон зрозумілий тим, кого він стосується. Жодна з прийнятих владою норм не може бути застосована до осіб, які не мають можливості бути проінформованими про ці норми. Законодавство ЄС не набуде чинності до моменту його публікації. Цей принцип включає такі аспекти: збереження і непорушність законних прав,

неможливість надання закону зворотної дії в часі, неприпустимість застосування закону до осіб, які не мали можливості знати про його існування. Крім того, принцип передбачає право особи використовувати зрозумілу мову в судовому процесі та дотримуватися строку давності.

Л. Богачова дійшла висновку, що принцип правової визначеності є одним із ключових принципів європейського права і часто використовується в практиці Суду ЄС та Європейського суду з прав людини. Як загальний принцип права він повинен враховуватися національною правовою системою. Дотримання цього принципу сприятиме наближенню законодавства України до європейських правових стандартів, сприятиме вдосконаленню законотворчих і правозастосовних механізмів, забезпечить додаткові гарантії захисту прав людини від можливих зловживань державної влади [30, с . 11].

Принцип законних очікувань значною мірою впливає з принципу правової визначеності, спрямованого на захист очікувань особи, яка діє відповідно до правових норм і очікує певного результату. Це означає, що особа має право розраховувати, що чинне законодавство діятиме й надалі, коли вона діє, наприклад, у сфері підприємництва. Проте принцип законних очікувань має свої обмеження. Наприклад, законодавство ЄС захищає лише розсудливих і розсудливих осіб, і якщо розумний підприємець міг передбачити прийняття акта ЄС, що зачіпає його інтереси, він не може посилатися на цей принцип, коли такий акт приймається.

Для правового порядку ЄС важливі принципи пропорційності та субсидіарності. Вони формально закріплені в статті 5 (3), (5) Договору про ЄС у Лісабонській редакції, а також у Протоколі про застосування принципів субсидіарності та пропорційності, прийнятому у 2007 році разом із Лісабонським договором. Принцип пропорційності передбачає, що дії ЄС не повинні перевищувати того, що необхідно для досягнення цілей установчих договорів. Субсидіарність, у свою чергу, передбачає, що у випадках, коли окремі країни-

члени не досягають цілей ЄС самостійно, або коли потрібні спільні дії всіх членів ЄС, виконання цих дій стає відповідальністю самого ЄС.

Юхимюк О. у своєму дослідженні зазначає, що основні принципи правової системи ЄС ідеально відповідають викликам інтеграційного правопорядку, оскільки забезпечують його спрямованість, маючи за основу людину – найвищу соціальну цінність, її соціальний розвиток, основоположні. прав і свобод [31, с. 54].

Європейський Суд визнає кілька ключових принципів, які відображені в Європейській конвенції з прав людини, зокрема: право на рівність; право на гідність людини; право на здійснення господарської та професійної діяльності; право на повагу до приватного та сімейного життя, житла та кореспонденції; право власності; право на свободу слова; право на релігійну свободу; право на справедливий судовий процес. За думкою Куровської І., для перетворення України на правову та демократичну європейську державу, особливу увагу слід приділити принципу «верховенства права» [32, с. 88].

Принципи права ЄС – це загальні правила, які використовуються та застосовуються при тлумаченні права ЄС, вони включають принципи справедливості та захисту прав людини, що можуть заповнювати прогалини в законодавстві і зробити його більш послідовним. Загальні принципи прав спільноти випливають з різних джерел і виражають сутність та зміст права, що надає їм значення керівних положень у діяльності держави з правотворчості та правозастосування. Оскільки норми права формуються на основі принципів права, останні вважаються «фундаментальними конструкціями» всієї системи права.

1.3. Сутність джерел права Європейського Союзу

Очевидно, що джерельна база ЄС складна і різноманітна. Це й зрозуміло, адже до нього входять 28 країн. Для ефективного управління та забезпечення порядку в такому союзі необхідна якісна та зрозуміла правова система, яка регулюватиме всі аспекти функціонування Союзу та взаємодії його громадян як всередині країни, так і з іншими країнами, що не входять до нього. членів ЄС або інших міжнародних організацій.

Джерельна база ЄС складна і різноманітна, існують різні класифікації її джерел права. Найпоширенішим є поділ на первинні та вторинні джерела. Погляди на договори, включені до первинного права ЄС, з часом змінювалися. Одні автори раніше відносили до джерел первинного права лише установчі договори про створення громади, а інші також відносили установчі акти та договори, якими вносилися до них зміни та доповнення [33, с. 173]. Проте з прийняттям Лісабонського договору погляд на цю проблему уніфікувався: первинне право включає установчі договори, акти про внесення змін і доповнень до них, а також договори про вступ нових держав до ЄС [34].

Джерела права Європейського Союзу відображають значну кількість інформації та велику різноманітність як міжнародно-правових, так і внутрішніх джерел. Спроби звести різні джерела права ЄС до одного чи кількох критеріїв є несправедливими та неефективними [35, с. 225].

Джерелами права Європейського Союзу можна вважати всі форми зовнішнього вираження правових норм, які прямо чи опосередковано створюють правові зобов'язання та впливають на поведінку суб'єктів права ЄС [36, с. 48]. Через різноманіття та багат шаровість нормативно-інституційної системи цього інтеграційного утворення в зарубіжній та вітчизняній юридичній літературі досі немає єдиної точки зору щодо системи джерел права ЄС [37, с. 255].

У Додатку 1 систематизовано основні класифікаційні підстави джерел права Європейського Союзу.

Найпоширенішою класифікацією є така: установчі договори («первинне законодавство»); міжнародні (додаткові) угоди з міжнародними організаціями та

іншими країнами; постанови, директиви, рекомендації та висновки («вторинне законодавство»); рішення, висновки Європейського суду справедливості (ЄС), а також загальні принципи, розроблені ЄС [38].

До установчих договорів належать: Договір про Європейське об'єднання вугілля та сталі 1951 р.; Договір про Європейське економічне співтовариство 1957 р.; Договір про Європейське співтовариство з атомної енергії 1957 р.; Конвенція про деякі спільні інститути Європейських співтовариств 1957 р.; Угода про асоціацію 1965 р.; Акти про приєднання 1972, 1979, 1985, 1994, 2003 та 2007 років; Бюджетні угоди 1970 і 1975 років; Єдиний європейський акт 1986 р.; Договір про ЄС 1992 р.; Амстердамський договір 1997 р.; Ніщський договір 2003 р.; Лісабонський договір 2009 р. Вони встановлюють основи правового порядку ЄС і є першоджерелами права ЄС [38]. Угоди з міжнародними організаціями та іншими країнами - міжнародні угоди або конвенції є невід'ємною частиною права Співтовариства.

Такі угоди укладаються Європейським Союзом виключно в рамках повноважень, наданих йому установчими договорами. ЄС також може укладати такі угоди шляхом приєднання до вже укладених міжнародних угод, таких як Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ). До першоджерел права ЄС належать також договори про вступ держав-членів до ЄС [38].

Ще одним джерелом первинного права ЄС є міжнародні договори, пов'язані з роллю співтовариства на міжнародній арені. За останні роки кількість таких договорів суттєво зросла, оскільки держави-члени ЄС стали економічно міцнішими та активнішими торговельними партнерами. Існують два типи угод про асоціацію: перше - це угоди, які створюють спеціальні зв'язки між державами-учасниками ЄС та країнами, які не є його членами; друге - угоди, спрямовані на підготовку до вступу до ЄС або створення Митного союзу. Першим типом угод про асоціацію укладаються зазвичай у разі існування тісних економічних, історичних, та політичних зв'язків між державами-членами ЄС та

іншими країнами. Укладення таких угод допомагає обмежити дію деяких положень про вільну торгівлю у відношенні до цих країн [36, с. 50-51].

Україна, яка у 2014 році підписала «Угоду про асоціацію», стоїть перед таким завданням, метою якого є сприяння поступовому зближенню сторін, базуючись на спільних цінностях і тісних привілейованих зв'язках [39; 40]. Також ця угода має на меті створення необхідних рамок для посиленого політичного діалогу в усіх сферах, які є взаємним інтересом, а також сприяння збереженню й зміцненню миру та стабільності у регіональному та міжнародному вимірах. Це відповідає принципам Статуту ООН та Гельсінського заключного акту Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 року, а також цілям Паризької хартії для нової Європи 1990 року.

Угода також передбачає створення умов для посилення економічних та торговельних відносин, які ведуть до поступової інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС, у тому числі через створення поглибленої і всеохоплюючої зони вільної торгівлі. Крім того, передбачено посилення співробітництва у сфері юстиції, свободи та безпеки, інших сферах з метою забезпечення верховенства права та поваги до прав людини і основних свобод.

Важливо зауважити, що при класифікації правових джерел Європейського Союзу і розгляді держав-членів з різними правовими системами та традиціями, необхідно враховувати, що договори, які укладає ЄС, є міжнародно-правовими актами. Це підтверджено як у міжнародно-правовій літературі, так і у практиці інститутів Європейського Союзу. Обговорення про «міжнародно-правовий» характер договорів ЄС триває вже протягом тривалого часу і продовжується. Так, у сучасній юридичній літературі висловлюється думка про те, що «міжнародно-правовий характер договорів союзу проявляється в тому, що вони є міжнародно-правовими актами як для органів союзу, так і для держав-членів».

В літературі виділяються основні типи нормативно-правових актів:

- 1) Регламент;
- 2) Директива;

3) Рекомендація.

Подібна класифікація джерел вторинного права закріплена в Договорі про заснування Європейського Співтовариства (ст. 249). Однак перелік цих актів не вичерпний. За висновками В. І. Кучерова, у разі потреби уточнення принципів угод, можуть бути прийняті й інші види правових актів. Деякі дослідники, такі як П. Хью, Дж. Літ та інші, розглядають ці правові акти як акти особливого роду *sui generis* [41, с. 122].

Регламент має особливу характеристику - його обов'язковість у цілому, яка підкріплюється можливістю реального здійснення передбачених ним заходів. Згідно з Римським договором про заснування ЄС, регламенти, прийняті спільним парламентом і радою, можуть бути передані до суду вищої юрисдикції у випадках, коли по відношенню до них застосовуються заходи, передбачені цими регламентами.

Директиви також приймаються виключно в рамках Європейських співтовариств. Вони є формою акта гармонізації законодавства держав-членів ЄС. Директиви зазвичай координують акти національного законодавства, що імплементують їхні положення. Директива встановлює певний термін виконання.

Іншим джерелом права Європейського Союзу є індивідуальні акти. Серед таких актів вторинного права ЄС виділяються рішення, ухвалені в рамках трьох «стовпів» Союзу. Особливістю рішень є те, що вони є обов'язковими для всіх складових частин і суб'єктів, які їх адресують. Практика Суду ЄС підтвердила пряму дію рішень.

Рішення, як джерело комунітарного права, має деякі спільні риси з регламентом, зокрема, обов'язкову силу в цілому. Однак, як відзначає П. Дж. Г. Катерен, рішення часто є більш індивідуалізованими. Це означає, що вони можуть бути спрямовані як на держави-учасниці ЄС, так і на окремі юридичні та фізичні особи, і застосовуються тільки в конкретних випадках. У сучасній практиці рішень часто спостерігається децентралізація, що означає їхнє спрямування на конкретні держави-учасниці ЄС [42, с. 85].

Важливим джерелом права є також рекомендації Європейського Союзу. Вони відомі як акти «м'якого права» через відсутність у них загальноновизнаної сили. Рекомендації приймаються в рамках трьох «стовпів» Союзу. У межах ЄС це можуть бути рекомендації та винятки, у рамках спільної зовнішньої політики та політики безпеки – загальні стратегії, позиції та дії, а в рамках відносин із країнами третього світу – рекомендації.

У літературі прийнято вважати, що судова практика є окремою категорією джерел права, яка займає проміжне положення між первинними та підзаконними правовими актами. Правила та принципи, встановлені в прецедентах судів ЄС, мають універсальну обов'язкову силу для національних судових органів держав-членів Союзу [43, с. 89].

Значну роль у правотворчій діяльності Європейського Союзу відіграє Суд Європейського Союзу, який виконує функції верховного, конституційного та касаційного судів.

Навіть якщо суди Союзу формально не вважаються законотворчими органами, їх правотворчі функції, зокрема тлумачення національних договорів, безпосередньо впливають з їх діяльності. Недостатньо дослідженими залишаються питання, пов'язані з джерелами права як категорією загальної теорії права. Труднощі визначення джерел права пов'язані із зазначенням чітких критеріїв, які дозволили б їх точно визначити.

Українські критерії можуть слугувати відправною точкою для аналізу, але вони можуть змінюватися залежно від специфіки конкретної досліджуваної правової системи. Важливо зазначити, що єдиного обов'язкового переліку джерел права ЄС не існує. Суб'єкти можуть формувати не тільки міжнародно-правові норми, а й санкціонувати формування їх джерел, що виходить за межі формування міжнародного права.

Важливою умовою щодо джерел права Європейського Союзу є наявність форм інтеграційного права Європейського Союзу. Крім того, право Європейського Союзу допускає можливість індивідуальної відповідності джерел

права, яка поширюється лише на окремі категорії суб'єктів. Ця обставина зумовлює особливість оцінки критерію обов'язковості.

РОЗДІЛ 2. ПРАВО ЄС ТА ПРАВОВІ СИСТЕМИ ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ: СПІВВІДНОШЕННЯ ТА ВЗАЄМОДІЯ

2.1. Співвідношення права Європейського Союзу з національним правом його держав-членів

Досить актуальним є питання про співвідношення права Європейського Союзу та національного права держав-учасниць. Відповідь на це питання дозволить розкрити сутність взаємодії цих двох правових систем і визначити, чи має одна правова система примат над іншою.

Основою права ЄС було право Європейських співтовариств (комунітарне право). Право ЄС, щоб залишатися регулятором суспільних відносин у наднаціональному співтоваристві та співіснувати з національними правовими нормами, ґрунтувалося на ефективних принципах, вироблених практикою Суду Європейських Співтовариств (далі – Суд ЄСПЛ) ще у 60-ті роки ХХ ст. Відомий фахівець з права Європейського Союзу В. Муравйов зазначає: «Автономний характер права ЄС відображається в механізмі імплементації його норм у внутрішні правові системи держав-учасниць. верховенство права ЄС над внутрішнім правом держав-учасниць та безпосередня дія норм права ЄС на території держав-учасниць» [44, с. 250].

У договорах про заснування Європейських співтовариств не було встановлено чіткого механізму взаємодії права співтовариства з національним правом, і подальша співпраця вимагала вирішення цієї проблеми. Європейський суд справедливості вирішив цю дилему 15 липня 1964 року у справі «Коста проти ENEL», запровадивши принцип верховенства права Європейських Співтовариств. Це рішення було концептуальним. «Позивач у цій справі був акціонером енергетичної компанії, яка була націоналізована згідно із законодавством Італії. Пан Коста стверджував, що цей закон суперечить Договору Співтовариства (1957). Суд визнав, що незважаючи на те, що закон про націоналізацію був прийнятий після ратифікації Італією Договору про

Співтовариство (1957 р.), принцип «*lex posterior derogat priori*» (лат. «наступний закон скасовує попередній») не застосовуються до таких випадків, тобто національне право за жодних обставин не може мати пріоритет над правом Співтовариства, оскільки в іншому випадку все право Співтовариства не мало б значення [45, с. 128].

У зазначеному рішенні Європейський суд схвалив верховенство права Співтовариства над національним правом, узаконивши цей підхід (беручи до уваги, серед іншого, аргументи щодо автономного правового порядку, створеного Договором про заснування Європейського економічного співтовариства, обмеження компетенції країн-учасниць, загрози реалізації інтеграційних завдань). У справі «Коста проти ENEL» йшлося про пріоритет первинного права Співтовариства над пізнішим національним (місцевим) законодавством. Рішенням суду державам-учасницям було заборонено приймати нові нормативні акти, які б суперечили положенням Договору про заснування Європейського економічного співтовариства та створювали суперечливі прецеденти [46, с. 325].

Наступні рішення ЄСПЛ були спрямовані на розширення сфери верховенства комунітарного права. ЄСПЛ встановив, що правова природа Співтовариств унеможлиблює «належне прийняття нових національних норм у тій частині, в якій вони були несумісними з положеннями права Європейських Співтовариств». Суд ЄС також постановив, що у випадку суперечностей між правом Співтовариства та національними нормами останні не тільки не враховуються, але й можуть бути «відкинуті» судами [47, с. 73].

Рішення Європейського суду від 9 березня 1978 р. у справі *Simmenthal SpA* встановило пріоритет права Європейських Співтовариств. У цьому рішенні зазначалося, що «відповідно до принципу пріоритету права Співтовариства, співвідношення між положеннями засновницького договору та актами установ, які підлягають прямому застосуванню, з одного боку, і національним законодавством, з іншого з боку, полягає в тому, що з моменту набрання чинності цими положеннями вони не тільки автоматично роблять незастосовними будь-які

існуючі норми національного законодавства, які їм суперечать, але й перешкоджають легальному прийняттю нових національних законодавчих актів у тій мірі, в якій вони несумісні з приписами громади» [48, с. 629].

Рішення у цій справі зводилося до того, що в разі неузгодженості національного законодавства право ЄСПЛ не застосовується в першу чергу. При цьому країни-учасниці були зобов'язані уникати прийняття нормативно-правових актів, які створюють колізію та суперечать законодавству Європейського Союзу. У справі *Simmenthal SpA* Суд ЄС сформулював різницю між концепцією верховенства застосування права Співтовариства та концепцією верховенства його обов'язкової дії. Зокрема, було зазначено, що невідповідність національної норми праву Співтовариства не призводить до її автоматичного скасування. Обов'язок відмовити у застосуванні колізійної норми національного законодавства покладається на суд, який розглядає конкретну справу. На практиці дія принципу верховенства права полягає в тому, що жоден національний орган влади чи суд не може використовувати положення національного законодавства, які суперечать конкретним положенням законодавства ЄС. Європейський суд визнає принцип верховенства європейського права у сфері його застосування, а не чинності, у зв'язку з чим національне положення, яке суперечить праву Співтовариства, не втрачає чинності, але не може бути застосоване [46, с. 325].

Верховенство права ЄСПЛ також означало, що обов'язок національних судів полягав у забезпеченні ефективного правового захисту особи від дії національного права, яке суперечить праву Співтовариства. У зв'язку з цим принцип ефективного застосування права Співтовариства також передбачає надання необхідного тимчасового правового захисту, навіть якщо це пов'язано з незастосуванням національного парламентського права, якщо воно суперечить праву Європейського Союзу. Така позиція Суду впливає з обов'язку лояльної співпраці держав-членів у процесі реалізації права Європейського Союзу [49, с. 245].

Говорячи про принцип верховенства права Співтовариства над національним правом держав-учасниць, слід розуміти, що з набранням чинності Лісабонської угоди цей принцип почав застосовуватися до права ЄС. Крім того, важливо, що всі країни-члени підписали Декларацію № 17 про верховенство під час розробки Лісабонського договору, в якій вони закріпили принцип верховенства права ЄС над правом держав-членів. Хоча декларація не має обов'язкової сили, принцип верховенства закріплено в ній саме так, як це визначено ЄСПЛ у своїй практиці [50, с. 227–228].

Суть принципу верховенства права ЄСПЛ зводиться до того, що у разі розбіжностей між нормами права спільноти та нормами національного права пріоритет надається першим. Цей принцип означав «верховенство», примат права Європейських співтовариств над внутрішнім правом. Важливе значення у взаємодії національного права держав-учасниць із правом ЄС надається принципу прямої дії, на основі якого разом із принципом верховенства права ЄС функціонує європейський правопорядок. Принцип прямої дії права ЄС було встановлено рішенням Суду ЄС у справі «Van Gend & Loos» від 5 лютого 1963 р., яке навіть називають «найважливішим за всю історію ЄС» [45, стор. 129]. ЄСПЛ підкреслив, що «Співдружність створила новий правовий порядок міжнародного права, на користь якого держави обмежили свої суверенні права, хоча й у певних сферах, і суб'єктами якого є не лише держави-члени, але й їхні громадяни. Законодавства держав-членів не тільки покладає обов'язки на приватних осіб, а й надає їм права, які стають частиною їхньої законної власності» [51, с. 204–206].

У теоретичному та практичному плані принцип прямої дії європейського права проявляється у формі можливості та здатності норм, що містяться в актах, виданих органами та інституціями ЄС та Співтовариств, виступати регулятором соціального відносини, що виникають на території держав-членів, безпосередньо, безпосередньо, без необхідності їх ратифікації чи інших форм офіційного визнання державами.

Серед особливостей цього принципу – поділ його дії на «горизонтальний» і «вертикальний». Під «вертикальними» діями розуміють відносини між особою та державою, а під «горизонтальними» – відносини між фізичними та юридичними особами [52, с. 71].

Суть принципу прямої дії також зводилася до того, що право ЄС поширювалося на всіх, незалежно від того, чи є вона державою-членом, чи її громадянином. Нормативні акти ЄС обов'язково і безпосередньо застосовуються національними органами влади та судами, незалежно від згоди та умов, встановлених державами-членами. Практика Суду ЄС ґрунтується на прямій дії, яка надає юридичним і фізичним особам права, які повинні захищатися національними судами [53, с. 33].

Принцип прямої дії, завдяки рішенням Європейського суду, діє і в наш час. Заслуговує на увагу позиція Бруно де Вітте, який стверджує, що існування поняття прямої дії в праві ЄС є виправданим, оскільки судове застосування норм права ЄС у певних аспектах все ж суттєво відрізняється від судового застосування національних норм. По-перше, через те, що існування прямої дії залежить від тлумачення (інтерпретації) права ЄС, яке здійснюється судом ЄС, а не національними судами, по-друге, тому що існують певні норми права ЄС, які містять положення, які здаються достатньо функціональними, але з певних причин не можуть бути використані національними судами держав-членів ЄС; по-третє, пряма дія права ЄС зобов'язує суд чи інші органи держав-членів застосовувати право ЄС [54, с. 55–56].

Незважаючи на певні дискусії щодо принципу прямої дії національних державних органів на ранніх етапах його становлення, в цілому вони не вплинули на ефективність його розвитку. Сам постулат про те, що право ЄС має безпосередню дію в національному законодавстві держав-членів, є незаперечним і не підлягає сумніву. Загалом концепція прямої дії передбачає, що право ЄС є важливим елементом національного правопорядку, оскільки створює права та обов'язки для приватних осіб [54, с. 57].

І це значною мірою розкриває інтегративний вплив права ЄС на вдосконалення національних законодавчих актів і правових систем загалом.

Подібно до того, як міжнародне право створюється державами, Європейський Союз як міжнародна організація інтегративного характеру також створюється державами для досягнення певних цілей і завдань. Тому постає питання – про співвідношення державного суверенітету держав-учасниць Європейського Союзу та самого Європейського Союзу як наднаціонального утворення. Державний суверенітет — це верховенство державної влади всередині країни і незалежність державної влади від будь-якої іншої влади за межами країни. Суверенітет є невідчужуваною власністю держави, джерелом її публічної влади. Отже, країни-члени Європейського Союзу мають лише одну ознаку суверенітету, влада цих держав є найвищою в межах своїх країн. Що стосується другої ознаки суверенітету, незалежності повноважень держав-членів від Європейського Союзу, то ця незалежність є дещо обмеженою. Це пов'язано з тим, що при вступі до Європейського Союзу держави делегують співтовариству частину свого національного суверенітету. Європейське право є самостійною правовою системою, його не можна ототожнювати ні з міжнародним правом, ні з національним правом держав-членів.

З часом правова система ЄС набуває все більш специфічних, унікальних рис, не властивих ні міжнародному, ні національному праву. Отже, право ЄС є автономною системою права, але водночас норми міжнародного права діють у складній структурі правових норм ЄС. Наприклад, норми установчих договорів ЄС, про вступ інших країн до ЄС, договорів, укладених ЄС з іншими суб'єктами міжнародного права. Також у правовій системі ЄС діють норми, які закріплені в нормативно-правових актах Європейського Союзу і за своїм характером відрізняються від актів міжнародних організацій. Отже, природний зв'язок права ЄС і міжнародного права становить основу правової системи Європейського Союзу, але під час їх взаємодії можуть виникати певні колізії та колізії. В установчих договорах ЄС немає окремих, чітко сформульованих положень, які

прямо й беззастережно регулювали б питання співвідношення права ЄС і міжнародного права, як, наприклад, такі питання закріплені в конституціях різних країн. Але сказати, що таких норм не існує, точно не можна.

Ці норми виявляються шляхом аналізу установчих договорів ЄС та практики Суду ЄС. Так у ч. 5 ст. 3 Договору про Європейський Союз зазначено, що ЄС повинен сприяти послідовному дотриманню та розвитку міжнародного права, особливо дотриманню принципів Статуту ООН. Отже, справді, ця стаття закріплює вимогу дотримання норм міжнародного права, але формально жодна зі статей установчих договорів не розкриває питання ієрархії міжнародного права та інтеграційного права. [55; 56]

Прикладами визнання та застосування норм міжнародного права може бути справа 2/70 Комісія проти Ради (1970). У ньому Суд ЄС визнав міжнародну правосуб'єктність співтовариства, а отже необхідність дотримання норм міжнародного права. Але необхідно підкреслити, що, перш за все, в даному випадку маються на увазі міжнародні норми універсального характеру. У справі 104/81 Kupferberg (1982) вказувалося, що для обґрунтування недійсності міжнародних угод, укладених з ЄС, необхідно посилатися на положення права міжнародних договорів. Це також підтверджує той факт, що Європейський Союз застосовує та дотримується положень міжнародного права. Розглядаючи справу 43/75 Defrenne (1976), Суд ЄС дав тлумачення принципу рівної оплати для чоловіків і жінок, використовуючи конвенцію Міжнародної організації праці, що також є доказом поваги та виконання з боку Європейського Союзу та Держави-члени ЄС своїх зобов'язань за міжнародними договорами. [57]

Установчі договори ЄС містять положення, що регулюють наслідки укладення міжнародних угод Європейським Союзом або його членами. У ст. 216 Договору про функціонування ЄС встановлює положення, згідно з якими угоди, укладені Союзом, є обов'язковими для інститутів Союзу та держав-членів. Обов'язковість виконання міжнародних договорів інституціями Європейського Союзу та державами-членами ЄС говорить про повагу співтовариства до

принципів міжнародного права, в даному випадку принципу *pacta sunt servanda*. Отже, міжнародні договори, учасником яких є Європейський Союз, фактично належать до джерел права Європейського Союзу, тому є обов'язковими для інституцій ЄС та країн ЄС. Слід також звернути увагу на те, що за процедурою надання згоди на укладення договорів вони за ієрархічною ознакою є нижчими за установчі договори, але займають вищу позицію, ніж вторинне законодавство ЄС. [58; 59]

Крім того, міжнародні договори, укладені інститутами Європейського Союзу та державами-членами ЄС з іншими суб'єктами міжнародного права, повинні відповідати положенням установчих договорів ЄС. Так у ч. 11 ст. 218 Договору про функціонування ЄС зазначено, що у разі укладення міжнародного договору може виникнути необхідність звернення до суду ЄС для отримання висновку про відсутність суперечностей установчим договорам, про сумісність відповідних погодження з установчими договорами. Якщо у висновках Суду буде встановлено факт невідповідності угоди установчим договорам, угода може набути чинності лише після внесення до неї відповідних змін або перегляду договору про функціонування ЄС. У протилежному випадку вважатиметься, що установчі договори мають пріоритет над міжнародними угодами, укладеними ЄС. [55; 56]

Досвід застосування ч. 2 ст. 216 Договору про функціонування ЄС свідчить, що в переважній більшості випадків міжнародні договори зазнають змін, а установчі залишаються незмінними. Це також певним чином підкреслює особливий статус договорів ЄС та їхню вищу ієрархічну позицію. Але враховуючи «конституційний» характер цих договорів, а також те, що вони містять норми прямої дії, норми щодо приватних осіб, така ситуація цілком виправдана. Так, у Висновку Європейського суду щодо угоди між Співтовариствами та Єдиним економічним простором наголошувалося, що Угода про Єдиний економічний простір не передбачає поступки частини суверенних прав її учасників міжурядовим органам. і це класичний приклад міжнародної

угоди. Що стосується Європейського співтовариства, то Суд визначив його як інтеграційну організацію, яка має певні конституційні елементи. Випадки внесення змін до установчих документів у зв'язку з укладенням міжнародних договорів вкрай рідкісні. Прикладом може бути вступ ЄС до СОТ. [55] Також опосередковано пріоритет установчих договорів Європейського Союзу закріплено в ст. 351 Договору про функціонування ЄС. Положення цієї статті встановлюють, що у разі невідповідності міжнародних договорів, укладених країнами ЄС до їх вступу до Європейського Союзу, ці держави повинні вжити всіх необхідних заходів для усунення невідповідностей установчим договорам ЄС. Аналіз практики застосування цієї статті показує, що суд надає перевагу захисту права ЄС. [56]

Теоретично навіть почав формуватися новий погляд на укладення країнами, що входять до ЄС, угод з іншими суб'єктами міжнародного права. А саме полягає в тому, що суд може дійти висновку про невідповідність угоди праву ЄС, побачивши «гіпотетичну невідповідність». Наприклад, у справі «Комісія проти Королівства Швеція» щодо міжнародних інвестиційних угод, укладених до приєднання до Європейського Союзу, Суд ЄС дійшов висновку, що хоча ці угоди насправді не суперечать положенням установчих договорів, у майбутньому, за певних умов, такі невідповідності могли виникнути, тому Суд виявив потенційну невідповідність цих угод засновницьким договорам, контрактам. Також Суд ЄС розглянув значну кількість справ, що стосуються співвідношення між актами ЄС інституцій та міжнар. Наприклад, у справі 36/73 *Nederlandse Spoorwegen* (1973) було встановлено, що акти інституцій ЄС суперечать положенням про тарифне регулювання ГАТТ, а у справі 181/73 *Haegeman II* (1974) акти інституцій ЄС були визнані такими, що відповідають положенням угоди про асоціацію Греції з ЄС. Отже, аналізуючи установчі договори та судову практику Європейського Союзу, стає очевидним, що Союз поважає, визнає та дотримується норм міжнародного права. Договір про ЄС прямо передбачає обов'язковість дотримання норм міжнародного права, особливо підкреслюється необхідність дотримання

принципів Статуту ООН. Також у правовій системі ЄС передбачені механізми, спрямовані на захист правової системи ЄС, які дійсно можуть створювати конфлікти між нормами міжнародного права та правом Європейського Союзу, але водночас механізми подолання протиріч між відповідними правовими передбачені системи.

Якщо говорити про співвідношення міжнародних і національних норм, то слід зазначити, що ця взаємодія відіграє ключову роль в інтеграційних процесах, які відбуваються в ЄС. Таким чином, у процесі правотворчості та правозастосування необхідно повно та правильно враховувати відповідні принципи та норми міжнародного права [60].

Видається, що наведена позиція є актуальною в контексті взаємодії правового порядку ЄС і національних правопорядків держав-членів. У цьому контексті насамперед слід звернути увагу на нові підходи та ідеї, які б враховували специфіку цієї взаємодії. Заслуговує на увагу точка зору Мака Корміка, який, досліджуючи співвідношення національного права держав-учасниць і права ЄС, зазначає, що вихідним у цьому співвідношенні є правовий плюралізм, ідея, згідно з якою різні, але нормативні, правовий порядок може співіснувати в межах ЄС. Досліджуючи цю проблематику, науковець наголошує, що право як нормативний порядок присутнє як в ЄС, так і в державах-членах. Обидві правові системи містять норми, які встановлюються та санкціонуються їх системними установами. За умови плюралізму нормативних правопорядків кожна з них разом із чинною конституцією визнає легітимність іншої у своїй сфері, доки жодна з них не нав'язує конституційного старшинства над іншою [61].

Загалом можна стверджувати, що запорукою ефективного функціонування права ЄС є його однакове застосування в усіх державах-членах ЄС та верховенство у разі суперечності національному праву. З іншого боку, законодавство ЄС обмежене національним законодавством у досягненні певних цілей і реалізації певної політики, що, відповідно, не ставить під загрозу чинність

національного законодавства та основних принципів національних конституцій. Аналізуючи це поняття, можна дійти висновку, що не кожна проблема може бути вирішена звичайним судовим рішенням. Суд ЄС, на думку вченого, має здійснювати правотлумачну діяльність, але в жодному разі не повинен бути наділений нормотворчою компетенцією.

У свою чергу національні суди мають залишити за собою право порівнювати норми права ЄС зі своїми національними нормами. Водночас національне регулювання сумісності права ЄС з основами національного правопорядку має здійснюватися відповідно до міжнародних зобов'язань щодо інших держав та відповідно до основних зобов'язань національного права. Досить цікавою та незвичайною є позиція ряду західних дослідників, які, досліджуючи співвідношення правового порядку ЄС та національних правопорядків держав-учасниць, зазначають, що вони функціонують як паралельні. Водночас науковці виокремлюють окремі сегменти, в яких чітко намагаються розмежувати компетенцію та юрисдикцію ЄС та держав-членів [62].

Яскравим представником цієї позиції є Дж. Купер, так, перш за все, він виділяє наднаціональну зону, яка знаходиться поза національною юрисдикцією держав-членів і в якій компетенція права ЄС є прямою. У цій зоні суб'єктами міжнародного права є суверенні держави, а право ЄС є окремою сукупністю правових норм зі своїми особливими властивостями в рамках ширшої сфери міжнародного права. Основними суб'єктами права ЄС у рамках наднаціональної зони є країни-учасниці ЄС. Судові справи, які відбуваються в цій зоні, підпадають під пряму юрисдикцію Суду ЄС. Якби право ЄС обмежувалося лише наднаціональною сферою, воно було б подібним до традиційного міжнародного права, але з дуже надійним забезпеченням повноважень.

У другій, частково суміжній, зоні внутрішня юрисдикція держав-членів збігається зі сферою компетенції ЄС. Оскільки ця сфера одночасно підпадає під дію двох правових порядків, саме в цій сфері відбуваються суперечки між Європейським судом і національними судами щодо остаточного джерела

повноважень права ЄС у межах юрисдикції держав-членів. У той час, коли Суд ЄС виходить з того, що воно (джерело) безпосередньо впливає з компетенції Договору (насамперед «первинного» права ЄС), деякі національні конституційні суди дотримуються позиції, що в цій сфері дія права ЄС обмежена конституціями держав-членів. Іншими словами, національні конституційні суди стверджують, що сила права ЄС в рамках внутрішньої юрисдикції впливає не з самого договору, а зі статті національної конституції або Договору про приєднання, яка дозволяє передавати повноваження міжнародним організаціям [63].

У цій сфері право ЄС має пріоритет, але Суд ЄС тут відіграє лише опосередковану роль у забезпеченні його застосування. Основним механізмом, за допомогою якого Суд ЄС може втрутитися, є посилення на попередні процесуальні рішення. Тому, коли національні суди стикаються з нерегульованими положеннями права ЄС, вони передають справу до СЄС; цим вони опосередковано визнають рішення Суду ЄС і верховенство права ЄС у разі суперечності національному законодавству. Таким чином, обидві сторони беруть участь у поточній правовій практиці, ефективно співпрацюючи з метою збереження кордонів між наднаціональною сферою, де компетенція права ЄС є прямою, та частково суміжною сферою, де вона є опосередкованою. Такий розподіл завдань, у свою чергу, ще раз підкреслює, що право ЄС зберігає свій статус окремого «зводу законів»: незважаючи на доктрину прямої дії, право ЄС не стало «невід'ємною частиною» національного законодавства. Отже, Суд ЄС не скасовує норму національного законодавства, а вказує національному суду (або тлумачить сам закон) не застосовувати ті національні норми, які перешкоджають повній реалізації норм прав ЄС. І, нарешті, третя – внутрішня зона – це сфера юрисдикції держав-членів ЄС, яка лежить поза межами права ЄС: це зона «чистого» національного законодавства та «ядро» національних конституційних повноважень. Внутрішня зона є сферою компетенції держав-учасниць у рамках національної юрисдикції. Історична тенденція розвитку сфери

права ЄС декого викликає занепокоєння, що ця зона звужується, а то й взагалі може зникнути чи обмежитися колом питань місцевого значення [63].

Отже, як бачимо, ці правові системи дійсно дотичні, а подекуди переплітаються, що, в свою чергу, створює перешкоди для чіткого розмежування юрисдикції ЄС та держав-членів. Загалом можна сказати, що в рамках ЄС тісно взаємодіють норми як міжнародного, так і національного права.

Як зазначалося, унікальність Європейського Союзу полягає в тому, що до нього входять держави, правові системи яких є специфічними та відмінними одна від одної, що, у свою чергу, призводить до різноманітних підходів до визначення співвідношення права ЄС та національного права держав-членів, відмінностей у його механізмах. (право ЄС) імплементація в національні правові системи, а також регулювання широкого кола колізій. При цьому важливу роль відіграє питання про те, якої концепції дотримується країна-член ЄС щодо взаємодії національного та міжнародного права. Від цього залежатиме загальне розуміння ролі та дії міжнародних договорів у національному правопорядку. Не вдаючись у детальний аналіз цих концепцій, ми загалом зосередимо увагу на їхніх ключових аспектах і спробуємо дослідити, яка концепція (монізм чи дуалізм) буде більш успішною для ефективної імплементації норм права ЄС у національне законодавство України. держав-членів.

Загалом можна констатувати, що право ЄС формувалося протягом тривалого часу і по суті спричинило появу «особливого правопорядку», який характеризується як *sui generis* [64]. Водночас слід підкреслити, що сам правопорядок ЄС постійно зазнає змін у результаті свого становлення та розвитку. Що в свою чергу зумовлює постійні зміни правової системи цієї наднаціональної міжнародної організації [65].

Таким чином, правопорядок ЄС не може бути повністю відокремлений ні від міжнародного, ні від національного правопорядку, а право Європейського Союзу сприяє ефективному дотриманню міжнародного права, в тому числі на національному рівні, наскільки це можливо і доцільно.

2.2. Механізм взаємодії права Європейського Союзу та правових систем його держав-членів

У процесі свого розвитку право ЄС сформувало фундаментальні принципи та норми, на основі яких регулюється вся сукупність процесів, що виникають у рамках цієї наднаціональної міжнародної організації. Важливу роль відіграв Суд ЄС, у результаті прецедентної практики якого були сформовані фундаментальні принципи функціонування Європейського Союзу. Це насамперед принципи прямої дії та верховенства права ЄС, які мають вирішальне значення для правового регулювання правовідносин, що виникають внаслідок колізій між національними конституційно-правовими нормами держави-члена ЄС з одного боку та право ЄС з іншого.

Ми поділяємо позицію М. Клеса, який зазначає, що «... відповідно до принципу верховенства, завжди необхідно віддавати пріоритет праву Співтовариства перед національним законодавством, яке вступає з ним у суперечність, у тому числі в тому числі національному конституційному положення» [66].

Власне, подібної точки зору дотримується І. Яковюк, який зазначає, що «засновницькі договори («конституції») ЄС мають найвищу юридичну силу, безпосередню дію на всій території Союзу. до виконання вимоги щодо того, щоб нормативні акти Союзу, а також конституції, закони та інші нормативно-правові акти держав-членів не суперечили установчим договорам ЄС, вихідними вимогами режиму конституційної законності є запроваджено... оскільки в праві ЄС вершиною нормативної піраміди є установчі договори («конституція») [2].

Більш того, Суд ЄС у своїх рішеннях неодноразово підкреслював, що установчі договори ЄС є внутрішньою конституцією (хартією) Співтовариств, яка ґрунтується на верховенстві права ЄС [67]. Проте, водночас, слід зазначити,

що вплив національного конституційного права на право ЄС завжди буде опосередкованим, тоді як вплив права ЄС (яке є наднаціональним), дія якого базується на принципі верховенства над національне право, завжди є прямим процесом. Однак у цьому контексті, незважаючи на визнання та розмежування їх договірних та конституційно-правових елементів в установчих договорах ЄС, єдиного підходу щодо наслідків їх ототожнення з «конституцією» в науці немає. Точка зору, згідно з якою певні спроби вилучити «конституційну частину» установчого договору з міжнародного права і визнати її фундаментальною, самостійною частиною окремої правової системи обов'язково спричинять за собою далекосяжні наслідки.

В. Муравйов слушно зазначає, що з метою забезпечення пріоритету права ЄС у національних правових системах держав-учасниць суттєвих змін зазнали національні конституції, інші законодавчі акти, національна судова практика. Це пояснюється тим, що поглиблення інтеграції в рамках Європейського Союзу зумовлює необхідність постійного внесення змін до національного законодавства, а це неминуче зачіпає інтереси як національного уряду кожної країни-члена, так і суб'єктів євроінтеграції в цілому. Протягом тривалого періоду часу науковці стикалися з питанням, чи потребує верховенства права ЄС у порівнянні з нормами національних конституцій, оскільки останнім часом все більше дослідників розглядають конституції не лише як правовий документ, який встановлює основи державного устрою, а й як інструмент організації суспільства, його політичних домовленостей. Водночас зазначається, що конституція включає всі інструменти впливу (національні, субнаціональні та наднаціональні) для створення, організації та обмеження державної влади, у тому числі законодавчої, виконавчої та судової – це так звана пост- національна концепція [68].

На перший план виходить вирішення конфліктів, що виникають між правом ЄС і національною нормою конституцій держав-членів. Ключову роль у регулюванні цих конституційно-правових колізій відігравав Суд ЄС, який,

незважаючи на відмінності у тлумаченні співвідношення між правом ЄС та конституційно-правовими нормами держав-членів, домогся однакового визнання та застосування верховенство права ЄС. За допомогою механізмів правового регулювання було подолано ті колізії, які були перешкодою для ефективної дії права ЄС у національному праві держав-учасниць. Загалом доктрина міжнародного права виділяє ряд механізмів, завдяки яким усуваються зазначені вище колізії, а саме конституційно-правовий механізм взаємодії норм міжнародного та національного права та правовий механізм взаємодії правових систем ЄС та держав-членів. Отже, під конституційно-правовим механізмом взаємодії норм міжнародного та національного права розуміється система конституційних норм та інших правових засобів, які забезпечують узгодження норм міжнародного та національного права [69, с. 28]

У свою чергу, правовий механізм взаємодії права ЄС та держав-учасниць — це система правових засобів (зокрема, процедур) та органів, які забезпечують узгоджене, гармонійне функціонування міждержавного та національного права в межах єдиного правового простору.

І, нарешті, під механізмом правового регулювання розуміємо систему правових засобів, що використовуються в певній послідовності з метою подолання перешкод, що унеможлиблюють задоволення суб'єктів права. Таким чином, проаналізувавши ці механізми, приходимо до висновку, що під конституційно-правовим механізмом взаємодії права ЄС і національного права держав-членів слід розуміти сукупність правових засобів, за допомогою яких регулювання та узгодження конституційно-правових норм держав-учасниць з ЄС і правом ЄС здійснюється через подолання правових колізій, що виникають внаслідок цієї взаємодії. Саме завдяки цьому механізму відбувається зближення правових систем держав-учасниць із правовою системою Європейського Союзу, а також їх баланс у єдиному правовому просторі, зокрема шляхом внесення змін до конституцій держав-учасниць ЄС.

Слід зазначити, що якщо будь-яка держава приєднується до Європейського Союзу, вона зобов'язана узгодити положення своєї конституції з правом ЄС. Як правило, це відбувається шляхом внесення змін до Конституцій окремих держав або прийняття конституційних законів, які встановлюють передачу частини їхніх суверенних прав на користь цієї наднаціональної міжнародної організації, а також визнання принципів верховенства та прямої дії. права ЄС.

Отже, конституції держав-членів ЄС перебувають під сильним впливом права ЄС, тоді як норми права ЄС (як «первинного», так і «вторинного») здійснюють односторонній «тиск» на національне конституційне право. Внаслідок цього джерела національного конституційного права зазнають змін і доповнень. Тому кожного разу, коли вносилися зміни до установчих договорів Європейського Союзу, змінювалися і національні конституції. Насправді ці два «конституційні рівні» (національний і ЄС) перебувають у постійній взаємозалежності. У свою чергу, було б помилкою вважати цей процес однобічним. Право ЄС також залежить від національного законодавства держав-членів, у контексті загальних принципів права, включаючи права людини, а також у зв'язку зі створенням Судом ЄС судового прецеденту, який по суті був запозичений з національних конституційних традицій.

Аналізуючи (специфіку) конституційно-правових механізмів взаємодії права ЄС в окремих державах-членах, слід зазначити, що верховенство права ЄС здійснюється навіть незважаючи на конституційні норми його держав-членів. Однак при цьому виникає досить велика кількість колізій, які мають вирішувати як Суд ЄС, так і національні (конституційні) суди держав-учасниць.

Ситуація ускладнюється тим, що кожна з 28 держав ЄС має свій особливий конституційний устрій, який закріплюється конституцією і суттєво відрізняється один від одного. Справа *International Handelsgesellschaft* зіграла фундаментальну роль у створенні основи для взаємодії між правом ЄС і національним правом у конституційному спектрі, в якому Суд ЄС вперше

постановив, що право ЄС є вищим навіть за конституції (конституційні закони) державам-членам, хоча вищі національні суди були переконані в цьому, не вдалося до сьогодні. Так, зокрема, у цій справі, де виникло протиріччя між застосуванням регламенту ЄС і положеннями Конституції Німеччини, Суд ЄС зазначив, що «термін дії заходів, ухвалених інститутами Співтовариства, може бути встановлений лише враховуючи право ЄС, тому чинність норм права ЄС або їх вплив у правових системах держав-членів не може бути поставлено під сумнів твердженнями про те, що вони суперечать сформульованим основним правам конституцією певної країни або принципами конституційного ладу» [70] .

Це рішення можна інтерпретувати як позицію Суду ЄС про те, що право ЄС має перевагу над усіма національними правовими актами держав-членів, незалежно від юридичної сили цього акта чи його місця в системі джерел права, включаючи національні Конституції. Це рішення Суду ЄС, яке фактично встановило верховенство не лише «первинного», але й «вторинного права» ЄС, викликало активні дискусії між Судом ЄС та національними судами держав-членів. У результаті національні конституційні суди ряду країн вирішили, що верховенство права ЄС обмежене основними конституційними принципами держав-членів ЄС. По суті, такі рішення національних судових органів поставили під сумнів ефективність права ЄС, внаслідок чого почали виникати колізії у правовому регулюванні цих питань. І хоча в майбутньому національні суди дещо скоригували свою позицію на користь права ЄС, між національними (конституційними) судами та Судом ЄС все ще залишається ряд невирішених питань щодо дії права ЄС у їхніх національних правових системах. Більш детально роль національних конституційних судів у імплементації права ЄС у національне законодавство держав-членів ми розглянемо в наступному підрозділі нашого монографічного дослідження.

Заслуговує на увагу позиція П. Крейга, який, проводячи дослідження взаємодії права ЄС та конституційно-правових норм держав-учасниць, виокремлює декілька основних шляхів подолання колізій, що виникають у

взаємодії цих двох правових систем. У першому випадку держава висловлює бажання прийняти зміни до свого конституційного законодавства з метою приведення його у відповідність до права ЄС за умови, що воно (право ЄС) не підриває основ її конституційного ладу. У цьому випадку несумісність між правом ЄС і національним (конституційним) законодавством вважається прийнятним у тому сенсі, що положення конституції в цих країнах сприймаються як відкриті для змін, не створюючи ризику для їхньої конституційної структури. Такий спосіб вирішення знайшов своє місце в рішенні Конституційного суду Італії, який встановив, що норми права ЄС можуть певним чином порушувати національні конституційні норми за умови дотримання основних цінностей конституційного ладу.

У другому випадку держава готова прийняти певні обмеження щодо застосування національних конституційних норм за умови, що право ЄС ефективно та на належному рівні забезпечує правове регулювання тих сфер, які держава визнає основними. Положення, що містяться в національних конституційних нормах, вважаються непорушними, але держава готова визнати таке національне застосування, яке може бути призупинено, доки існує відповідний захист на рівні ЄС. Відповідним прикладом такої ситуації є рішення Федерального конституційного суду Німеччини у справі *Solange II*, у якому він вирішив більше не здійснювати контроль за постановами та іншими актами ЄС на підставі того, що вони порушують права, що містяться в Конституції Німеччини, за умови, що ЄС сам забезпечить захист таких прав [71].

У третій ситуації держава попереджає про відмову від визнання верховенства права ЄС у разі протиріччя з основними національними конституційними нормами. У таких випадках національні суди дотримуються так званої «довгої зупинки» («long stop»), щоб забезпечити цілісність основних конституційних традицій держави та переконатися, що основи конституційного ладу держави не будуть порушені. І, нарешті, в останньому випадку держава не визнає верховенства права ЄС, оскільки переконана, що предмет обговорення

цього питання не входить до компетенції ЄС, а правове регулювання цієї сфери можливе з боку держави, оскільки це лише в її компетенції. Водночас національна конституція зберігає цю компетенцію за державою і унеможливорює її делегування чи передачу іншій установі [72].

Тому в переважній більшості випадків, незважаючи на концепцію абсолютного верховенства, згідно з якою право ЄС є домінуючим, національні конституційні суди зазвичай визнають верховенство права ЄС, але лише в результаті передачі частини компетенції під суворим і чіткі умови, встановлені національними конституціями. Самі держави більше не є єдиним джерелом конституційної влади, але національні конституції все ще залишаються основним джерелом влади. Водночас процес імплементації права ЄС у національне право має багатогранний характер, і основною перешкодою тут можуть бути саме конституційні норми, через які виникають колізії, які регулюються завдяки конституційно-правовим механізмам взаємодії права ЄС і національного законодавства держав-членів. Це відбувається насамперед тому, що національні суди прагнуть визнати привілейоване становище права ЄС не через особливий характер права ЄС, а відповідно до норм власних правових систем.

Як уже зазначалося, країни ЄС не однаково визнають і дотримуються принципу верховенства права ЄС, зокрема, над своїми конституційними нормами. Перш за все тому, що кожна з них має свої конституційні традиції, які формувалися протягом тривалого часу і які важко змінити та поставити під сумнів. Спробуємо проаналізувати конституційно-правові особливості процесу імплементації права ЄС у право держав-членів ЄС.

Наприклад, у Бельгії було зроблено багато безуспішних спроб включити до Конституції цієї країни положення, які передбачали б примат установчих договорів над національними законами. Незважаючи на відсутність у Конституції чіткого нормативного положення, яке б встановлювало примат права ЄС у разі суперечності національній конституційній нормі, в результаті правозастосовчої діяльності національних судів було сформульовано низку

постулатів. , завдяки чому ситуацію вдалося вирішити. Зокрема, Касаційний суд Бельгії (Cour de Cassation) зазначив, що у разі суперечностей між нормою права ЄС і конституційною нормою необхідно застосовувати першу, оскільки завдяки договорам ЄС нова була створена правова система, на користь якої держави-учасниці обмежили свою компетенцію в певних сферах [73].

У свою чергу, Конституційний суд Бельгії ствердив, що пріоритет має Конституція над міжнародними договорами, а тлумачення, надане Касаційним судом, застосовується лише в разі конфлікту між конституційними нормами та установчими договорами ЄС. Відзначено, що сутність підходу Конституційного Суду полягає в тому, що він розглядає питання компетенції як власні, а не в рамках юрисдикції Європейського Суду [74].

Ця країна є прикладом найточнішого і правильного дотримання самої суті доктрини пріоритету права ЄС над національним законодавством держав-членів. Інша країна, що повністю дотримується пріоритету права ЄС над своїми конституційними нормами, — Нідерланди. Варто зазначити, що в Нідерландах відсутній конституційний суд, а згідно зі статтею 94 Конституції Нідерландів «чинні положення законів не застосовуються, якщо їх використання суперечить загальним нормативним положенням міжнародних договорів і актів міжнародних організацій» [75].

У цьому контексті можна зробити висновок, що міжнародне право має пріоритет над усім національним законодавством з урахуванням положень національної конституції. Загалом слід зазначити, що Конституція Нідерландів є однією з найбільш сприятливих для дії законодавства ЄС.

Отже, конституції держав-членів ЄС пройшли кілька важливих етапів змін: окрім того, що вони стали основними законами держав, вони стали важливими компонентами багаторівневої конституційної системи Європейського Союзу. Загалом, розглядаючи конституційний процес, який відбувається в рамках ЄС і включає національні конституції і, в першу чергу, «первинне» право ЄС, можна зробити висновок, що вони взаємозалежні і взаємно впливають один на

одного, а сама концепція багаторівневого конституціоналізму полегшує розуміння особливостей права Європейського Союзу.

ВИСНОВКИ

Право Європейського Союзу (ЄС) є складною системою правових норм і принципів, яка регулює взаємовідносини між державами-членами ЄС та їхніми громадянами. Юридична природа та функціонування права ЄС базуються на основних договорах, які встановлюють інституційну структуру ЄС та надають йому компетенції.

Право Європейського Союзу (Право ЄС) - це система правових норм, принципів, процедур та інституцій, які регулюють діяльність та взаємовідносини держав-членів ЄС та їх громадян. Основною метою права ЄС є створення єдиного юридичного простору, сприяння економічному і соціальному розвитку, забезпечення захисту прав та інтересів своїх громадян.

Право ЄС базується на принципах договору, які визначаються у його основоположних документах, таких як Договір про Європейський Союз та Договір про функціонування Європейського Союзу. Воно складається з різноманітних видів правових актів, таких як договори, регламенти, директиви, рішення та інші.

Право ЄС також включає прецедентне право, яке формується через рішення Європейського Суду щодо конкретних правових справ.

Основні принципи права ЄС включають принципи демократії, правової держави, верховенства права, рівності, субсидіарності та прозорості.

Принципи права Європейського Союзу відображають основні цінності та принципи, на яких ґрунтується діяльність ЄС та його інституцій. Ці принципи визначають рамки для прийняття рішень та визначають правову систему ЄС. Деякі з найважливіших принципів права ЄС включають:

1. Принцип Правової Держави (Rule of Law): цей принцип підтримує ідею, що влада повинна бути обмежена законом і що всі громадяни, включаючи урядові органи, повинні діяти в межах правових норм.

2. Принцип Підсудності (Jurisdiction): відповідно до цього принципу, суди ЄС мають компетенцію вирішувати спори, які стосуються тлумачення та застосування права ЄС.

3. Принцип Пропорційності (Proportionality): згідно з цим принципом, будь-які обмеження прав громадян ЄС, встановлені законом, повинні бути обґрунтованими та пропорційними до досягнення мети.

4. Принцип Субсидіарності (Subsidiarity): цей принцип передбачає, що рішення повинні бути прийняті на найближчому до громадян рівні, який ефективно вирішує проблему.

5. Принцип Єдиного Ринку (Single Market): основний принцип, що стимулює вільний рух товарів, послуг, капіталу та праці всередині ЄС.

6. Принцип Соціального Забезпечення (Social Security): цей принцип встановлює соціальні стандарти та заходи для захисту прав працівників та соціальну солідарність.

7. Принцип Рівності (Equality): гарантує рівність перед законом та забороняє будь-яку дискримінацію на підставі раси, національності, статі, релігії тощо.

8. Принцип Інтеграції (Integration): закріплює мету поступового зближення та об'єднання держав-членів ЄС у політичному, економічному та соціальному вимірах.

Ці принципи є важливими для забезпечення стабільності, справедливості та ефективності в діяльності Європейського Союзу. Вони відображають основні цінності та цілі, які лежать в основі співпраці між державами-членами та спрямовані на захист прав та інтересів їхніх громадян.

Право Європейського Союзу має комплексну структуру, яка визначається первинними та вторинними джерелами права ЄС, а також різними органами, що здійснюють законодавчу, виконавчу, судову та зовнішню функції.

1. Законодавча функція: один з найважливіших аспектів діяльності ЄС - прийняття законів, які називаються директивами, регламентами або рішеннями.

Ця функція здійснюється в основному Європейським парламентом у співробітництві з Радою Європейського Союзу.

2. Виконавча функція: Європейська Комісія відповідає за виконання законодавства ЄС та реалізацію політики ЄС. Вона має право виносити рішення та видавати рекомендації.

3. Судова функція: Європейський Суд є вищим органом у сфері тлумачення та застосування права ЄС. Він розглядає справи, які стосуються порушень законодавства ЄС та дозволяє здійснювати правовий контроль над діяльністю інституцій ЄС та держав-членів.

4. Зовнішня функція: ЄС веде зовнішню політику у сферах, таких як торгівля, розвиток, безпека, та співпраця з іншими країнами та міжнародними організаціями.

Ці функції відображають складну структуру та роль, яку виконує Європейський Союз як супернаціональна організація, яка має вплив на різні аспекти життя своїх членів та на міжнародні відносини.

Первинне Право:

- основу права ЄС складають первинні джерела, такі як Договори про Європейський Союз та Договори про функціонування Європейського Союзу. Ці договори є верховними законодавчими актами ЄС.

- вони визначають основні цілі, компетенції та органи ЄС, а також принципи, за якими він функціонує.

Вторинне Право:

- включає в себе правові акти, прийняті на основі положень первинного права. Це включає регламенти, директиви, рішення та рекомендації, які регулюють конкретні аспекти внутрішніх і зовнішніх справ ЄС.

Співвідношення між правом Європейського Союзу (ЄС) і національним правом держав-членів є складною та динамічною проблемою, яка виникає через існування двох різних правових систем у Європейському Союзі.

Принцип примату права ЄС - з цим принципом, який був встановлений судовою практикою Європейського Суду, якщо закон ЄС конфліктує з національним законом держави-члена, то закон ЄС має пріоритет і повинен бути застосований.

Принцип субсидіарності - цей принцип передбачає, що ЄС повинен діяти лише у випадках, коли дії національного законодавства недостатньо для досягнення мети. В інших випадках компетенція залишається у руках держав-членів.

ЄС активно працює над гармонізацією правових актів у різних сферах, таких як торгівля, охорона навколишнього середовища, права споживачів тощо. Це може призвести до зміни національного законодавства для відповідності європейським стандартам. Директиви ЄС вимагають транспозиції в національне законодавство держав-членів. Це означає, що держави-члени повинні ухвалити національні закони або інші нормативні акти для втілення вимог директив.

Незважаючи на інтеграцію в рамках ЄС, держави-члени залишаються суверенними суб'єктами з власними правовими традиціями та інституціями. Збереження цієї національної ідентичності важливе для багатьох країн-членів. Рішення Європейського Суду щодо конкретних справ може мати великий вплив на інтерпретацію та застосування національного законодавства держав-членів.

Загалом, співвідношення між правом Європейського Союзу та національним правом держав-членів є постійним предметом обговорення та узгодження, оскільки обидва рівні права співіснують і взаємодіють у складній системі європейської інтеграції.

Механізм взаємодії права Європейського Союзу (ЄС) та правових систем його держав-членів базується на складній системі правових відносин та механізмах, що регулюють їх. Цей механізм взаємодії відображає складність європейської юридичної системи та постійний пошук балансу між централізованим правом ЄС і національними суверенними правовими системами

держав-членів. Конституції держав-членів ЄС пережили кілька важливих етапів змін, які перетворили їх з основних законів окремих країн в основний компонент багаторівневої конституційної системи Європейського Союзу. Цей процес розглядає конституційний процес, який відбувається в рамках ЄС, об'єднуючи національні конституції та «первинне» право ЄС в одну систему. Загалом, можна зробити висновок, що ці дві складові є взаємозалежними, взаємно переплітаються і впливають одна на одну. Сама концепція багаторівневого конституціоналізму допомагає зрозуміти особливості права Європейського Союзу, показуючи, як він виростає з інтеграції національних конституцій та законодавства в ширший контекст Європейського Союзу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Хоббі Ю. С. Правова природа Європейського союзу: проблема визначення. *Держава і право*. Вип. 47. 2010. С. 590–595.
2. Яковюк І. В. Правові основи європейської інтеграції та її вплив на державно-правовий розвиток України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01; 12.0011 / І. В. Яковюк. Х., 2014. 474 с.
3. Яковюк І. Особливості впливу наднаціональної організації на державний суверенітет країн-кандидатів та країн-сусідів (на прикладі Європейського Союзу). *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 3 (62). С. 19–31.
4. Грицаєнко Л. Л. Європейський Союз як організація *sui generis*. *Публічне право*. 2011. № 1. С. 82–87.
5. Yakoviuk I. V. Imperial Model as a Basis for Development of the European Union at the Present Stage. WEST-OST-REPORT : International Forum for Science and Research (Berlin). 2012. № 4. P. 86–95.
6. Гомонай В. В. Конституційно-правове забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору : монографія. Херсон : Гельветика, 2020. 259 с.
7. Абрамова В. О., Косінова Д.С. Питання про правову природу Європейського Союзу. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія «Юридичні науки». 2020. № 11(2). С. 40–45.
8. Станько І. Я. Співвідношення принципів та норм права у правових системах України та Європейського Союзу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2020. 20 с.
9. Лепіш Н., Проць І. Вплив міжнародно-правових актів на конституційні трансформації в державах-членах європейського союзу. *Молодий вчений*. 2021. № 3 (91). С. 285–289.

10. Фалалєєва Л. Захист основоположних прав у інтеграційному правопорядку європейського союзу : монограф. Київ : ФОП Кандиба, 2020. 455 с
11. Європейське право: право Європейського союзу підручник : у трьох кн. / за заг. ред. В. І. Муравйова. — К. : Ін Юре, 2015 — Кн. перша : Інституційне право Європейського союзу / В. І. Муравйов, О. М. Шпакович, О. М. Лисенко, О. В. Святун. — К. : Ін Юре, 2015. — 312 с.
12. Ходош А. В. Співвідношення права Європейського Союзу та міжнародного права. Журнал східноєвропейського права. 2019. № 63. С. 371–377.
13. Задорожна С. М. Право ЄС : устрій та правопорядок / за заг. ред. С.М. Задорожної. -Чернівці, Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. 2021.- 232 с.
14. Зіглер К. Міжнародне право та право Європейського Союзу: між асиметричною конституціоналізацією та фрагментацією. *Європейське право*. 2012. № 2/4. С. 24–47.
15. Ковалів М. В., Тимчишин Т.М., Ніканорова О.В. Основи права Європейського Союзу : навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 212 с.
16. Петренко Ю. В. Проблеми міжнародно-правового механізму співробітництва держав-членів Європейського Союзу в сфері оборони / Ю. В. Петренко. *Проблеми законності*. - 2019. - Вип. 147. - С. 253-270
17. Богдан Ю. В. Конституційно-правові основи забезпечення доступу до інформації в Україні та країнах Європейського Союзу : монографія. Нац. акад. внутрішніх справ ; наук. ред. Богдан В. Калиновський. – Київ : 7БЦ, 2021. – 203 с.
18. Бережна К. В. Проблема міжнародної правосуб'єктності Європейського Союзу. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2012. Вип. 3. С. 8-12.
19. European Union. Consolidated versions of the treaty on European Union and of the treaty on the functioning of the European Union. Luxemburg : Official Journal of the European Union, 2016. 361 p.

20. An official website of the European Union. Aims and values. URL: https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/principles-and-values/aims-and-values_en.

21. CHARTER OF FUNDAMENTAL RIGHTS OF THE EUROPEAN UNION. Official Journal of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:C2012/326/02>.

22. Колесніченко В. В. Принципи права Європейського Союзу: загальнотеоретичне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / В. В. Колесніченко; кер. роботи М. А. Дамірлі; Нац. ун.-т "Одеська юридична академія". – Одеса, 2010. – 22 с.

23. Zadorozhna S. M. Modern principles of international law in the hierarchy of norms of international, supranational and national law. *Legal Horizons*. 2019. Vol. 14, no. 27. P. 125–131. URL: <https://doi.org/10.21272/legalhorizons.2019.i14.p125> (date of access: 12.05.2024).

24. Judgment of the Court of 5 February 1963. - NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration. - Reference for a preliminary ruling: Tariefcommissie - Pays-Bas. - Case 26-62. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:61962CJ0026>

25. Judgment of the Court of 15 July 1964. FlaminioCosta v E.N.E.L. Reference for a preliminary ruling: Giudice conciliatore di Milano - Italy. Case 6-64. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:61964CJ0006>

26. Judgment of the Court of 23 April 1986. Parti écologiste "Les Verts" v European Parliament. Action for annulment - Information campaign for the elections to the European Parliament. Case 294/83. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61983CJ0294>

27. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06.

28. Хартія основних прав Європейського Союзу // Європейське право. - 2013. - № 1-2. - С. 294-304. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpr_2013_1-2_25

29. Назаренко О. А. Загальні принципи права ЄС в правовій системі ЄС. *Правове регулювання економіки*. 2015. № 15. С. 242–249.

30. Богачова Л. Л. Принцип правової визначеності в європейському і національному праві (змістовна характеристика). *Теорія і практика правознавства*. - 2013. - Вип. 2.

31. Юхимюк О. Еволюція системи загальних принципів права Європейського Союзу. *Історико-правовий часопис*. 2016. № 1 (7). С. 53–57.

32. Куровська І. А. Принцип "верховенства права" як провідний принцип права Європейського Союзу та Ради Європи. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2016. № 3. С. 86–89.

33. Cruz P. D. *Comparative Law in a Changing World*. London : Cavendish Pub., 1995. 496 p.

34. Kaczorowska A. *European Union Law*. Routledge Cavendish, 2008. 964 p.

35. Аракелян М. Р. *Право Європейського Союзу: підручник*. М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. ун-т "Одес. юрид. акад.". – О.: Фенікс, 2012. – 390 с.

36. Ковалів М. В., Тимчишин Т. М., Ніканорова О. В. *Основи права Європейського Союзу: навч. посіб.* - Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020.- 212 с.

37. *Європейське право: право Європейського союзу : підручник : у трьох кн. / за заг. ред. В. І. Муравйова. К. : Ін Юре, 2015. Кн. перша : Інституційне право Європейського союзу / В. І. Муравйов, О. М. Шпакович, О. М. Лисенко, О. В. Святун. К. : Ін Юре, 2015. 312 с.*

38. Право Європейського Союзу. Навчальні матеріали. К.: Національна академія внутрішніх справ. URL: <https://arm.naiu.kiev.ua/books/eulaw/info/lec2.html>
39. Підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС: наслідки, завдання перспективи». Аналітична записка. <http://www.niss.gov.ua/articles/1500/>
40. Про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
41. Атаманчук З. А., Лободзінський В. А. Перспективи розвитку відносин України з ЄС. Економіко-правові аспекти господарювання: сучасний стан, ефективність та перспективи: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 23-24 вересня 2022 р.). Одеса, 2022. 596 с.
42. Форманюк В. В. Система джерел права ЄС. Південноукраїнський правничий часопис. 2015, № 2. С. 83-88.
43. Ковалів М. В., Тимчишин Т. М., Ніканорова О. В. Основи права Європейського Союзу: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 212 с.
44. Муравйов В. Загальні принципи правопорядку Європейського Союзу / В. Муравйов. *Європейське право*. – 2012. – № 2–4. – С. 245–260.
45. Решота В. В. Європейський Союз : історичні, правові та інституційні основи: навч. посіб. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2012. – 172 с.
46. Ткаченко Є. В. Загальні принципи права в правовій системі Європейського Союзу / Є. В. Ткаченко. *Університетські наукові записки*. – 2009. – № 1 (29). – С. 323–330.
47. Європейська інтеграція України: політично-правові проблеми : монографія / за ред. В. П. Горбатенка. – К. : Юридична думка, 2005. – 330 с.
48. Amministrazione dell Finanze dello Stato v Simmenthal SpA [1978] ECR 629. European Court Reports. – 1987. – P. 629.

49. Гердеген М. Європейське право. Матіас Гердеген; пер. з нім. – К. : К. І. С., 2008. – 528 с.
50. Комарова Т. В. Юрисдикція Суду Європейського Союзу: монографія: Право, 2010. – 360 с.
51. Van Gend & Loos [1963] : Рішення Суду ЄС 26/62 (витяг)Європейське право. – 2012. – № 1. – С. 204–209.
52. Боршарт К.-Д. Абетка законодавства Європейського Співтовариства. – К. : ТОВ “ВІРКСАМ”, 2001. – 112 с.
53. Опришко В.Ф., Омельченко А.В., Фастовець А.С. Право Європейського Союзу. Загальна частина : підруч. для студ. вузів. Київ: КНЕУ, 2002. 462 с.
54. Брацук І. З. Теоретико-правові засади імплементації права Європейського Союзу в національне право державчленів : монографія / І. З. Брацук; за наук. ред. проф. М. М. Микієвича. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. – 230 с.
55. Комарова Т. В. Практика Суду ЄС щодо співвідношення міжнародного права та права ЄС. Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 50-річчю заснування кафедри цивільного процесу: Цивільний процес на зламі століть. 2016. с. 109–111.
56. Комарова Т. В. Роль міжнародного права у практиці суду європейського союзу. Актуальні проблеми сучасного міжнародного права : зб. наук. ст. за матеріалами. Харк. міжнар.-прав. читань, присвяч. пам'яті проф. М. В. Яновського і В. С. Семенова, Харків, 21 листоп. 2016. с. 59–65.
57. Муравйов В. І. Право Європейського Союзу та його система. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини*. 2003. Вип. 25/28. С. 34–38.
58. Яковюк І. Особливості впливу наднаціональної організації на державний суверенітет країн-кандидатів та країн-сусідів (на прикладі

Європейського Союзу). *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 3 (62). С. 19–31.

59. Муравйов В. І. Міжнародні угоди Європейського Союзу та *acquis communautaire*. *Право України*. 2012. № 3-4/2012. С. 306–320.

60. Wheatley S. Democracy in International Law: A European Perspective. *International and Comparative Law Quarterly*. 2002. Vol. 51, no. 2. P. 225.

61. MacCormick N. Questioning Sovereignty: Law, State, and Nation in the European Commonwealth (Law, State, and Practical Reason). Oxford University Press, Oxford, 1999. 97-123 p.

62. Búrca De G. 1999. Reappraising Subsidiarity's Significance after Amsterdam, mimeo [Електронний ресурс] / Búrca De, Gráinne. – URL:<http://centers.law.nyu.edu/jeanmonnet/papers/99/990701.html>; Eriksen E.O. Fossom Democracy through Strong Publics in the European Union? / Erik Oddvar Eriksen, John Erik Fossum // *JCMS : Journal of Common Market Studies*. – 2002. – Vol.40. – No 3. – P. 401–424

63. Cooper I. Mapping the Overlapping Spheres: European Constitutionalism after the Treaty of Lisbon [Електронний ресурс] / Ian Cooper // University of Oslo (ARENA) : manuscript. – 2010. – P. 1–30. – URL: http://euce.org/eusa2009/papers/cooper_01D.pdf

64. European Union Law. Text and Materials. Chalmers Damian, Adam Tomkins, Christos Hadjiemmanuil, Giorgio Monti. – Cambridge : Cambridge University Press, 2006. – P. 51;

65. Selmayr M., Zilioli C. The Law of the European Central Bank / Chiara Zilioli and Martin Selmayr. *Columbia Journal of European Law*. – 2004. – Vol. 10, № 2. – P. 411

66. Capeta T. Book Review: *The National Courts Mandate in the European Constitution*, by Monica Claes. (Oxford: Hart Publishing, 2006). 2007. P. 559

67. Case 294/83 “Parti écologiste ‘Les Verts’ v European Parliament” // European Courts Reports. – 1986. – P.1339; Opinion 1/76 ECJ, Draft Agreement establishing a European laying-up fund for inland waterway vessels [1977] ECR 741

68. Pernice I. Europäisches und nationales Verfassungsrecht (2001). Veröffentlichungen der Vereinigung der Deutschen Staatsrechtslehrer. 2020. P. 155–163.

69. Луць Л. А. Конституційно-правовий механізм взаємодії норм міжнародного та національного права: деякі теоретичні аспекти. Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матер. ІХ регіон. наук.-практ. конф. (13-14 лютого 2003 р.). – Львів, 2003. – С. 28-29.

70. Case 11/70 “Internationale Handelsgesellschaft mbH v. Einfuhr – und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel” // European Court Reports. – 1970. – P. 1125

71. Case 2 BvR 197/83 “Re Wünsche Handelsgesellschaft” // European Courts Reports. – 1987. – 3 CMRL 225

72. Craig P. The ECJ, National Courts and the Supremacy of Community Law. The European Constitution in the Making / R. Miccu and I. Pernice eds.. – 2004. – P.47- 48

73. Belge Etat, ministre des Affaires Economiques v. SA Fromagerie Franco–Suisse “Le Ski,” [1971] Pasicrisie Belge 886, [1972] C LR 330, (Cour de Cass., first chamber, ay 21,1971)

74. Slaughter A.-M., Weiler J., Sweet A. S. European Court and National Courts : Doctrine and Jurisprudence. Hart Publishing Plc, 1998. 21-22 p.

75. Arnall A. The European Union and its Court of Justice. OUP. – Oxford, 1999. – P. 96

ДОДАТКИ

Додаток 1

Класифікація джерел права Європейського Союзу

Автор	Класифікація джерел права Європейського Союзу
Ентін Л.М.	<p>З погляду умов і процесу формування, а також місця, всі джерела права ЄС можна розділити на три категорії:</p> <ul style="list-style-type: none"> - норми первинного (основного) права, які визначаються установчими договорами ЄС. - норми вторинного (похідного) права, які формуються на основі первинного права, створюються автономно і приймаються інститутами ЄС. - норми третинного (додаткового) права, до складу яких входять правові акти, що не є установчими договорами, або акти, видані інститутами ЄС.
Ковалів М.В. Тимчишин Т.М. Ніканорова О.В.	<p>Джерела права ЄС можна класифікувати за такими критеріями:</p> <ul style="list-style-type: none"> - за способом утворення: <ul style="list-style-type: none"> - первинні (основні); - вторинні (похідні), які, згідно з процедурою прийняття, поділяються на законодавчі та не законодавчі. - За юридичною силою: <ul style="list-style-type: none"> - обов'язкові (у порядку ієрархічності); - рекомендаційні (висновки, правові позиції, загальні орієнтири). - За суб'єктом прийняття:

	<ul style="list-style-type: none"> - джерела, що приймаються ЄС як суб'єктом права (міжнародні угоди ЄС); - джерела, що приймаються державами-членами (установчі договори ЄС; акти Ради ЄС, Парламенту ЄС). - За формою зовнішнього виразу: <ul style="list-style-type: none"> - писані (договори про приєднання нових держав-членів; міжнародні договори ЄС; нормативно-правові акти, ухвалені інституціями ЄС); - неписані (основні принципи права ЄС та прецеденти судових органів ЄС).
Кашкін С.Ю., Калініченко П.А.	<p>Джерела права класифікуються наступним чином:</p> <ul style="list-style-type: none"> - джерела первинного права (установчі договори ЄС та спільнот); - джерела вторинного права (акти, видані інститутами Союзу та всі інші акти, що приймаються на підставі установчих договорів); - Джерела прецедентного права.
Муравйов В.І., Шпакович О.М., Лисенко О.М., Святун О.В.	<p>Джерела права ЄС розділяються на наступні категорії:</p> <ul style="list-style-type: none"> - основні: це установчі документи, такі як Договір про Євросоюз, Договір про функціонування ЄС, Хартія Європейського союзу про основні права, міжнародні угоди, укладені під час імплементації положень установчих документів, цінності, міжнародні звичаї, міжнародні угоди. Вони також включають акти інститутів ЄС, які мають обов'язковий характер у формі регламентів,

	<p>директив, рішень, конвенцій, актів представників держав-членів у Раді ЄС, принципи права, рішення органів співробітництва, створених на основі міжнародних угод Співтовариства.</p> <p>- допоміжні: це акти інститутів ЄС, які мають рекомендаційний характер у формі висновків, рекомендацій, кваліфікованих думок, декларацій, а також рекомендаційні акти органів співробітництва, створених у рамках міжнародних договорів між ЄС і третіми країнами. Сюди також входять рішення Суду ЄС і доктрина.</p>
--	---

Джерело: складено автором на основі [37;41; 43].